

Громадсько-політичний і теоретичний журнал «Віче» внесено до переліку видань, публікації в яких зараховуються як наукові роботи при захисті дисертацій у галузі юридичних наук (постанова Президії ВАК № 1-05/8 від 22 грудня 2010 року «Про внесення періодичних друкованих наукових фахових видань до нового Переліку наукових фахових видань України»)

6/2014
(362)

Виходить у Києві з квітня 1992 року. З 2006-го – двічі на місяць

Журнал Верховної Ради України
Громадсько-політичне і теоретичне видання
Засновник – Верховна Рада України

У номері:

2	Анатолій СУББОТ.
Особливості правового регулювання контролю трансфертного ціноутворення у відносинах великих платників податків	14	Investigation on the Grounds Set Forth in Paragraph 2 of Part 1 of Article 280 of the Criminal Procedure Code of Ukraine		правозастосовній діяльності
5	Anatoly SUBBOT.
Specifcs of Legal Regulation of the Control over Transfer Pricing within the Relations of Large Taxpayers	17	Людмила ЧЕКАЛЕНКО.
Засади взаємовідносин України і Росії: Крим	23	Igor NAZIMKO.
Results of a Questionnaire Poll on the Effectiveness of Juvenile Punishments Conducted amongst Judges of Appellate Courts, and the Possibility to Use These Results in Legislative and Law Enforcement Activities
8	Богдан РОМАНЮК.
Зупинення досудового розслідування з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України	20	Єгор НАЗИМКО.
Результати анкетування суддів апеляційних інстанцій щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх та	26	Юлія ВАСИЛИК.
Участь малолітніх та неповнолітніх осіб як сторін у цивільному процесі
11	Bogdan ROMANIUK.
Termination of Pretrial		використання в законодавчій і	29	Iuliia VASYLYK.
Participation of Minor Children and Juveniles as Parties to Civil Actions

– Зміна підходів до управління в системі освіти. Створення нової сучасної прозорої системи управління. Створення нових підходів до розуміння того, чим повинні займатися міністерство, установи в галузі освіти. Особливу увагу ми звертатимемо на впровадження прозорості й публічності. Вже 1 квітня на сайті Міністерства освіти і науки буде запущена он-лайн бухгалтерія, коли всі банківські операції, які проводяться МОН, будуть вивантажуватися на сайт. Сподіваємося, що тим самим ми подамо приклад для вищих і загальноосвітніх навчальних закладів так само працювати на нових прозорих засадах. Серед інших ініціатив – скасування бюрократичних наказів, зменшення обсягів звітності навчальних закладів, – запевнила перший заступник міністра.

Вона також гарантувала, що всі випускники з Автономної Республіки Крим, котрі зареєструвалися на зовнішнє незалежне оцінювання, зможуть скласти тестування.

– В якому форматі та де саме це відбуватиметься, залежатиме від політичної ситуації на той момент, – зауважила Інна Совсун.

Президент Національної академії педагогічних наук України Василь Кремень звернув увагу на надзвичайну важливість громадянського і патріотичного виховання молоді, назвав виставку не лише майданчиком для демонстрації здобутків, а й ефективним освітянським плацдармом, де можна вирішити нагальні освітянські питання. Він запропонував від імені всіх освітян України засудити агресивні дії сусідньої Росії щодо нашої держави. Пропозицію схвально сприйняла вся освітянська і наукова громада, присутня на виставці.

Після урочистого відкриття відбулося нагородження вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладів – переможців рейтингового виставкового конкурсу Гран-прі «Лідер

вищої освіти України», «Лідер післядипломної освіти України», «Лідер міжнародної діяльності» та «Лідер наукової та науково-технічної діяльності», Гран-прі «Лідер професійно-технічної освіти України».

Цьогоріч свої вагомі інноваційні досягнення на виставці презентували 995 навчальних закладів різних рівнів і форм власності, наукових установ, методичних центрів, органів управління освітою, асоціацій України, освітніх агенцій, видавництв, підприємств та бізнес-структур, що забезпечують засобами навчання галузь освіти, з усіх регіонів України, а також учасники з Естонії, Литви, Польщі, США, Росії, Молдови та Узбекистану.

Відповідно до показників міжнародної наукометричної бази даних (*SciVerse Scopus*) вищі навчальні заклади – учасники виставки були удостоєні виставкового сертифіката «Якість наукових публікацій» за показником індексу Гірша у *Scopus* (*h*-індекс). А на завершення виставки віцепрезидент Національної академії педагогічних наук України Андрій Гуржій, виконавчий директор освітянських заходів компанії «Виставковий Світ» Віталій Сокол та директор компанії «Виставковий Світ» Світлана Рудько вручили переможцям конкурсу з різних тематичних номінацій золоті, срібні та бронзові медалі.

Міжнародна виставка «Сучасні заклади освіти» нині є найбільшим професійним форумом освітніх, наукових та науково-технічних установ, на якому широко представлені досягнення галузі, творчі здобутки в інноваційній модернізації освіти різних країн. Сподіваємося, що цей захід стане справжнім поштовхом до народження нових ідей для розвитку міжнародного освітнього діалогу.

Підготував
Сергій ДУБРОВІН.
Фото автора.

Особливості правового регулювання контролю трансфертного ціноутворення у відносинах великих платників податків

Анатолій СУББОТ,
доктор юридичних наук, професор
кафедри спеціальних дисциплін та організації
професійної підготовки Національного університету
Державної податкової служби України

2

У статті розглядаються особливості адміністративно-правового регулювання трансфертного ціноутворення у відносинах великих платників податків. Пропонується спрощення процедури відшкодування ненарахованих сум податку при оптимізації податкових зобов'язань.

Ключові слова: великі платники податків, податковий контроль, трансфертне ціноутворення, контрольовані операції, узгодження цін.

В статье рассматриваются особенности административно-правового регулирования трансфертного ценообразования в отношениях крупных налогоплательщиков. Предлагается упрощение процедуры возмещения неначисленных сум налога при оптимизации налоговых обязательств.

Ключевые слова: крупные налогоплательщики, налоговый контроль, трансфертное ценообразование, контролируемые операции, согласование цен.

Для будь-якої країни відтік грошового капіталу за межі економічної юрисдикції априорі є негативним явищем. Особливу небезпеку для економічної та політичної стабільності, а також соціального добробуту населення становить проблема безперервного виведення коштів великими сегментами бізнес-елементів (великими платниками податків) в інші держави. Такі фінансові відтоки спричиняють дефіцит держбюджету України, бо, виводячи валюту за кордон, підприємець позбавляє державу можливості оподаткування прибутків, отриманих саме на території нашої країни та в частці від українських суб'єктів грошового обігу.

Звичайно, багато зарубіжних і транснаціональних компаній при цьому спираються на міжнародне законодавство у сфері оподаткування. Тому питання трансфертного ціноутворення цікавить урядовців усіх країн. Можливості міжнародної торгівлі здебільшого використовуються для виведення прибутку в компанії, зареєстровані в інших країнах, де ставки податку нижчі, або й узагалі певні види прибутків не входять до бази оподаткування.

Загалом явище трансфертного ціноутворення виникло у зв'язку з появою великих транснаціональних корпорацій та активізацією міжнародної торгівлі у другій половині XX століття. Окремі компанії (підрозділи) всередині одного холдингу (компанії) надають одна одній послуги, пере-

дають продукцію, товари не за собівартістю, а за певними передавальними (трансфертними) цінами. Інструменти трансфертного ціноутворення дають змогу транснаціональній корпорації або промислово-фінансовій групі виводити фінансові ресурси за межі вітчизняної економіки та нагромаджувати їх у економіках інших країн відповідно до стратегій цих корпорацій і бізнес-груп та мінімізувати їхні податкові зобов'язання. Як наслідок, це звужує фінансовий потенціал національної економіки та негативно впливає на обсяги надходжень до бюджету України. Повернення цих капіталів в Україну у вигляді кредитів, прямих або портфельних інвестицій не відновлює фінансовий потенціал країни повною мірою, бо такі процеси часто супроводжуються втратами бюджету через використання схем так званої оптимізації оподаткування та пов'язані з формуванням додаткових зовнішніх зобов'язань у вигляді витрат на обслуговування боргу та дивідендів [1]. Отже, **трансфертне ціноутворення доцільно визначати як викривлення цін угод або розподілу прибутків чи витрат задля мінімізації податкового навантаження.**

Самовільний перерозподіл оподаткованого прибутку корпораціями спровокував активний пошук деякими державами шляхів урегулювання цього питання всередині національних юрисдикцій. Україна також ініціювала

запровадження контролю за трансфертним ціноутворенням і готова поглиблювати співробітництво та обмін досвідом у сфері боротьби з податковим шахрайством і мінімізації податків на міжнародному рівні [2].

Зазначмо, що механізми регулювання трансфертного ціноутворення спрямовані саме на те, щоб передавальна (трансфертна) ціна відповідала ринковій ціні, тій, яка складалася на відкритому ринку між незалежними особами. За таких обставин платники податків мають сплатити їх там, де дохід є економічно обґрунтованим, але при цьому не мусять змінювати ціни або умови ведення свого бізнесу. Отже, за правилами трансфертного ціноутворення держава має можливість захищати свої економічні інтереси та змушувати бізнес сплачувати податок на прибуток там, де економічно утворено цей прибуток.

Контроль за трансфертним ціноутворенням найефективніший з усіх відомих методів. Та щоб його оптимально застосовувати, потрібно розвивати не тільки внутрішнє законодавство, а й міжнародне співробітництво. Наприклад, щоб українські податкові органи могли звернутися до країни-нерезидента, з яким платник податків здійснює господарські операції з придбання (продажу) товарів (робіт, послуг), із запитом про реальну вартість тієї чи іншої угоди.

Зокрема, Організація з економічного співробітництва та розвитку надає урядам країн-членів рекомендації з вивчення, розроблення та поліпшення соціально-економічної політики. Вони стосуються пошуку шляхів розв'язання спільних проблем, містять позитивний досвід, поради щодо координації внутрішньої та міжнародної політики [3]. Європейські країни з розвиненим законодавством у сфері трансфертного ціноутворення об'єднує те, що всі вони взяли за основу Рекомендації з трансфертного ціноутворення, розроблені саме Організацією з економічного співробітництва та розвитку. Більшість положень цього документа можна побачити в законодавстві різних країн Європи, хоча він не є обов'язковим для застосування.

31 вересня 2013 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення», прийнятий 7 липня 2013 року. Оскільки ще 7 серпня 2013 року було опубліковано цей нормативно-правовий акт, серед учених-юристів пролунало застереження, що, на жаль, сьогодні Україні ще далеко до європейських стандартів трансфертного ціноутворення, адже становлення законодавства розглядається в сукупності з політикою боротьби з витоком прибутку в офшори і впровадженням податку на багатство. Тож переважає акцент на внутрішню наболілу правозастосовну практику з певним запозиченням міжнародних напрацювань [4].

Усе ж основними положеннями прийнятого закону визначається поняття «трансфертне ціноутворення», встановлюються механізми податкового контролю за трансфертним ціноутворенням, визначаються операції, що підлягають контролю, та методи визначення ціни в контрольованих угодах, а також, зокрема, надається право великим платникам податків на попереднє взаємне узгодження цін у контрольованих операціях із центральним органом державної податкової служби на певний термін. Інтерес становлять такі категорії закону, як «пов'язані особи», а також «зіставні операції». Тож увівши в дію зміни до Податкового кодексу, урядовці запровадили в Україні механізм трансфертного ціноутворення в операціях між пов'язаними особами, зокрема в операціях із контрагентами, зареєстрованими в офшорних зонах, що, на їхню думку, сприятиме реалізації основних принципів податкового законодавства та недопущенню втрат доходів державного бюджету України.

Відповідно до новацій під трансфертним ціноутворенням розуміють систему визначення звичайної ціни товарів та/або результатів робіт (послуг) в операціях, визначених згідно зі статтею 39 Податкового кодексу України контрольованими. Податковий контроль за трансфертним ціноутворенням передбачає коригування податкових зобов'язань платника податків до рівня податкових

зобов'язань, розрахованих за умови відповідності комерційних та/або фінансових умов контрольованої операції комерційним та/або фінансовим умовам, що мали місце під час здійснення зіставних операцій, передбачених вказаною статтею, сторони яких не є пов'язаними особами. Підпунктом 39.2.1.4. ст. 39 Податкового кодексу операції, передбачені в підпунктах 39.2.1.1 і 39.2.1.2 ст. 39 цього кодексу як контрольовані, визнаються контрольованими за умови, якщо загальна сума здійснених операцій платника податків із кожним контрагентом дорівнює або перевищує 50 мільйонів гривень (без урахування податку на додану вартість) за відповідний календарний рік. Податковий орган здійснює аналіз зіставних операцій у контрольованих операціях з метою визначення вищого рівня доходу платника податків задля цілей оподаткування.

Для контролю за трансфертним ціноутворенням передбачено використання п'яти методів визначення ціни в контрольованих операціях:

1. Метод порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажу). Згідно з цим методом трансфертні ціни ґрунтуються на цінах на подібні/зіставні товари за схожих обставин.

2. Метод перепродажу. Згідно з ним трансфертні ціни ґрунтуються на ціні перепродажу товарів непов'язаним особам із вирахуванням витрат платника податку на такий перепродаж. Цей метод прийнятний у разі продажу товарів без їх значної зміни.

3. «Витрати плюс». Цей метод передбачає, що ціна в операції має бути визначена як сукупність відповідних витрат (прямих та непрямих) та ринкової націнки. Він застосовується для послуг, що надаються в межах групи, та інших операцій між пов'язаними особами.

4. Метод чистого прибутку. Відповідно до нього ціна ґрунтується на порівнянні чистого прибутку в контрольованій операції з чистим прибутком у неконтрольованій операції. Цей метод застосовується, якщо інформація стосовно зіставних операцій є недостатньою.

5. Метод розподілення прибутку. Він дає можливість ринкового розподілу прибутку між контрагентами в операції. Цей метод застосовується в разі наявності ланцюга тісно пов'язаних операцій, а також значного впливу нематеріальних активів на трансфертне ціноутворення.

Платник податку використовує будь-який метод, який він обґрунтовано вважає найприйнятнішим, однак у разі, коли є можливість застосування і методу порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажу), і будь-якого іншого методу, застосовується метод порівняльної неконтрольованої ціни, для чого розраховується ринковий діапазон цін. Ціна страхового тарифу визначається відповідно до розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг № 4370 від 28 листопада 2013 року «Про затвердження методики визначення ціни страхового тарифу» [5]. Щодо визначення ціни банківських послуг, то відповідну методику затверджує Національний банк України та орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику.

Зрозуміло, що проведення за рік операцій, які відповідно до ст. 39 Податкового кодексу України визнаються контрольованими, можливе лише для середнього та великого бізнесу. Але якщо для середнього бізнесу відносини з контрагентом на загальну суму 50 мільйонів гривень на рік – відповідальна й рідкісна справа, то, зокрема, для великих платників податків, які є особливими, в міру своєї важливості для наповнення державного бюджету країни, такими операціями буде більшість відносин із контрагентами. Тому варте уваги право великого платника податків звернутися до органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики, із заявою про узгодження цін у контрольованих операціях, яка є процедурою між великим платником (платниками) податків та податковим органом, під час котрої узгоджується порядок визначення цін у контрольованих операціях на обмежений термін на підставі договору, що має односторонній характер.

За трансфертним ціноутворенням здійснюється також податковий контроль. Платники податків, які протягом звітного періоду (календарний рік) здійснювали контрольовані операції, зобов'язані подавати звіт про такі операції податковому органу до 1 травня. Порядок складання звіту про контрольовані операції та його форму затверджено наказом Міністерства доходів і зборів України № 669 від 11 листопада 2013 року «Про затвердження форми та Порядку складання звіту про контрольовані операції» [6].

У разі коли податковий орган під час виконання функцій податкового контролю виявив факти проведення платником податків контрольованих операцій, звіт про які не подано, він надсилає повідомлення про виявлені контрольовані операції податковому органу. Платника податків, стосовно якого здійснювався податковий контроль, в 10-денний строк інформують про надсилання повідомлення про виявлені контрольовані операції. Центральний податковий орган за наявності обставин, визначених ст. 78 Податкового кодексу України, має право звернутися із запитом щодо подання документації про контрольовані операції до платників податків, які здійснювали контрольовані операції протягом звітного періоду. Запит платнику податків надсилається не раніше 1 травня року, наступного за календарним роком, у якому таку операцію (операції) було проведено.

Великі платники податків протягом двох місяців з дня, що настає за днем надходження запиту, зобов'язані подати щодо окремих контрольованих операцій, які зазначені в запиті, документацію (сукупність документів або єдиний документ, складений у довільній формі), що повинна містити таку інформацію: а) дані про пов'язаних осіб, які дають змогу їх ідентифікувати (включаючи найменування держав (територій), податковими резидентами котрих є такі особи); б) дані про групу (сукупність суб'єктів господарювання, які є пов'язаними), у тому числі структуру групи, опис діяльності, політику трансфертного ціноутворення групи; в) опис операції, умови її проведення (ціна, строки та інші визначені законодавством України обов'язкові умови договорів (контрактів); г) опис товарів (робіт, послуг), включаючи фізичні характеристики, якість і репутацію на ринку, країну походження і виробника, наявність товарного знака та іншу інформацію, пов'язану з якісними характеристиками товару (роботи, послуги); г) умови та строки здійснення розрахунків за операцією; д) чинники, які вплинули на формування та встановлення ціни.

Враховуючи обсяги та характер необхідної звітності, вчені-юристи зазначають, що для виконання вимог закону про трансфертне ціноутворення в компанії варто задіяти податковий, інформаційно-технічний, юридичний, комерційний (фінансовий) відділ, бухгалтерію та відділ, який відповідає за бюджетне планування й фінансовий аналіз, а також заздалегідь передбачити потребу в обсязі та сфері аутсорсингу [7].

Також, як один із основних заходів контролю, податкові органи можуть здійснювати спеціальну перевірку щодо трансфертних цін. Перевірки щодо трансфертного ціноутворення можуть здійснюватись у разі неподання достовірних звітів і документації та виявлення контрольованої операції, яка здійснювалася не за звичайними цінами. Зокрема, неподання звіту про контрольовані операції тягне за собою накладення штрафу в розмірі 5% від суми контрольованих операцій. А невиконання вимог щодо подання документації про трансфертне ціноутворення великими платниками податків тягне за собою накладення штрафу в розмірі 100 мінімальних заробітних плат (114 700 гривень станом на 1 вересня 2013 року). Виявлення податковими органами відхилення цін контрольованої операції від рівня звичайних (ринкових) тягне за собою накладення штрафу в розмірі 25% суми податку, що підлягав сплаті на суму коригування (50 % у разі повторного порушення протягом 1095 днів) [8]. Зазначмо, що до 1 вересня 2014 року цей штраф застосовуватиметься в розмірі 1 гривня незалежно від суми коригування відповідно до п. 20 Підрозділу 10 Розділу XX Податкового кодексу України.

На відміну від України в деяких країнах вирішили інакше спонукати бізнес надавати документи й інформацію щодо трансфертного ціноутворення. Так, у Росії штраф за неподання такого звіту не перевищує 200 доларів США, а вчасне надання достовірної документації є підставою для звільнення суб'єкта від штрафних санкцій на майбутнє [9].

Окрім значних навіть для податкового законодавства штрафів, нормативно-правове регулювання процедури трансфертного ціноутворення містить низку поки що неузгоджених положень. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення», даючи можливість великим платникам податків узгодити ціни в контрольованих операціях із податковим органом, чітко не прописує порядок та процедуру такого узгодження, зокрема термін розгляду заяви великого платника про ініціювання процедури та взагалі граничну тривалість цієї процедури. На нашу думку, закріплюючи положення про односторонність таких договорів, законодавець підкреслив сервісність функцій органу доходів і зборів у взаєминах із платником.

Варто наголосити, що значний обсяг контрольованих операцій призводить до надходження до контрольних органів великого потоку інформації. Тому цілком можливо, що певний період часу структурні підрозділи податкового органу не зможуть оперативного обробляти отримані дані, а це призведе до зниження рівня ефективності податкового контролю за трансфертним ціноутворенням на початковому етапі впровадження.

Та незважаючи на поки що недосконало апробовану систему трансфертного ціноутворення для деяких галузей, зокрема банківської сфери, використання трансфертних цін для справедливої фінансової оцінки підрозділів банку є одним із ефективних способів використання цін цього типу. Трансфертне ціноутворення може також бути універсальним інструментом побудови ефективної системи внутрішнього фінансового менеджменту банківської установи на основі внутрішнього госпрозрахунку [10].

Підсумовуючи, зазначмо, що особливості правового регулювання контролю трансфертного ціноутворення у відносинах великих платників податків характеризуються фактичним встановленням повної підзвітності великих платників податків перед податковим органом щодо деталей економічних відносин підприємства з усіма вагомими контрагентами та вичерпною інформацією про останніх.

Для повної реалізації мети трансфертного ціноутворення доцільно прописати вичерпну процесуальну підзаконну базу, за допомогою якої можна мінімізувати виведення капіталів із країни. Також надзвичайно ефективно проти схем виведення прибутків працюватиме механізм відшкодування ненарахованих сум податку при оптимізації податкових зобов'язань до рівня податкових зобов'язань, обчислених із урахуванням відповідності комерційних та/або фінансових умов контрольованої операції комерційним та/або фінансовим умовам, які мали місце під час здійснення зіставних операцій, передбачених ст. 39 Податкового кодексу України, сторони яких не є пов'язаними особами, що визначені Податковим кодексом. Таке відшкодування може проводитися на підставі скоригованих податкових зобов'язань платника податків, у межах податкового контролю за трансфертним ціноутворенням, у порядку донарахування таких податкових зобов'язань.

Список використаних джерел

1. Гриб Є. Трансфертне ціноутворення та контрольовані операції / Є. Гриб // Юридична газета. – 2013. – № 37. – С. 29.
2. Україна та ЄС поглиблюватимуть співробітництво в боротьбі з податковим шахрайством: прес-служба Міндоходів (07.06.2013) [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/media-tsentri/novini/99285.html>

3. Шпакович О. Ринкова економіка і демократичне суспільство. Умови членства в ОЕСР / Віче. – 2010. – № 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2266/>

4. Єсик Т. Трансфертне ціноутворення та контрольовані операції / Т. Єсик // Юридична газета. – 2013. – № 37. – С. 30.

5. Про затвердження методики визначення ціни страхового тарифу: розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, № 4370 від 28 листопада 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2091-13>

6. Про затвердження форми та Порядку складання звіту про контрольовані операції: наказ Міндоходів № 669 від 11 листопада 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z2190-13>

7. Полянський Д., Бахарєва Н. Трансфертне ціноутворення та контрольовані операції / Д. Полянський, Н. Бахарєва // Юридична газета. – 2013. – № 37. – С. 28–31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interlegal.com.ua/corporate/?p=577>

8. Стеценко М. Запроваджено нові правила трансфертного ціноутворення / Стеценко М., Бондар Г., Лікарчук К. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-936/>

9. Стеблевський А. Трансфертне ціноутворення: проблеми та перспективи / А. Стеблевський // Єженедельник АПТЕКА. – 2013. – № 31. – С. 9.

10. Савченко Т. Г. Трансфертне ціноутворення в системі оцінки ефективності діяльності підрозділів банку / Т. Г. Савченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6806/1/estimation%20of%20bank%20subsections%20efficiency.pdf>

Specifics of Legal Regulation of the Control over Transfer Pricing within the Relations of Large Taxpayers

Anatoly SUBBOT,
Doctor of Juridical Science,
Professor of the Department of
Special Disciplines and Organization
of Professional Training of the
National University
of State Tax Service of Ukraine

This article explores specialties of the administrative and legal regulation of transfer pricing within the relations of large taxpayers. Efficient legislation in this area is analyzed; the positive effects of state regulation of transfer pricing are grounded. It is observed that the control over transfer pricing is the most effective method amongst all well-known ones striving to overcome the flight of capital out of the country. The simplification of the procedure to reimburse the non-accrual tax amounts while optimizing tax obligations is proposed.

Keywords: large taxpayers, tax control, transfer pricing, controlled operations, price harmonization

The flight of capital out of the measures of economic jurisdiction of any country is a priori negative phenomenon. The problem of the continuous drain of funds by large segments of business elements (large taxpayers) to other states is a great danger for economic and political stability, and the social welfare of all the population. This financial drain is a major cause of the deficit of the state budget of Ukraine because by taking money out of the country the entrepreneur deprives the latter of the possibility of imposing taxes upon the profits received in the territory of our country, and the shares of money turnover to all Ukrainian subjects.

It is obvious that in this situation many foreign and transnational companies rely on international tax legislation. That is why all the world government officials are interested in the issues on transfer pricing. The international trade mechanisms are mainly used for taking the income out to companies registered in foreign countries which have lower tax rates or do not include some kinds of profits to the tax base.

In general, the phenomenon of transfer pricing emerged in the second half of the 20th century due to the foundation of large transnational corporations and the intensification of international trade. Some companies (units) existing within the same holding company (companies) provide each other with services, distribute

production, sell goods not at cost but at specific passing (transfer) prices. The transfer pricing instruments allow transnational corporations or industrial and financial groups to withdraw financial resources beyond the national economy and accumulate them within the economies of other countries in accordance with their strategies, as well as to minimize their tax obligations. As a result, it reduces the financial capacity of the national economy and negatively affects the amount of revenues arriving to the state budget of Ukraine. The return of this capital to Ukraine in the form of loans, direct or portfolio investment does not restore the country's financial potential in full because such processes are often accompanied with budget losses caused by the usage of so-called optimization tax schemes, as well as related to the constitution of additional external obligations in the form of costs on the maintenance of debt and dividends [Gryb, 2013: 29]. Thus, transfer pricing is to be defined as distortions of price contracts or distribution of profits or expenses in order to minimize the tax burden.

The unconditioned redistribution of taxable profits by corporations has induced some states to seek ways of settling this issue within national jurisdictions. Ukraine has also initiated the introduction of control over transfer pricing, and is ready to deepen cooperation and exchange of experiences in the fight against tax fraud and international minimization of taxes [10].

It should be noticed that transfer pricing regulation mechanisms are used to ensure that transfer prices are to be consistent with market prices established in the open market and used by independent parties. Under these circumstances, taxpayers have to pay taxes in the part where their profit is economically grounded but, at the same time, they should not change the prices or conditions of their business activities. Consequently, taking into account the transfer pricing rules, the state has the ability to protect its economic interests and make businesses pay an income tax in the territory where the entities receive it.

Amongst all the known methods, the control over transfer pricing is the most effective. Its optimal usage depends both on the development of domestic legislation and the establishment of international cooperation. This should be done in order that Ukrainian tax authorities may apply to a non-resident of the country involved in the taxpayer's household purchases (sales) of goods (works, services), for example, requesting the real value of proper transactions.

In particular, the Organization for Economic Cooperation and Development provides the governments of its Member States with guidelines for the study, development and improvement of social and economic policy. These concern the ways to solve common problems and contain positive experiences and advice on the coordination of domestic and international policies [Shpakovych, 2010: 30]. European countries having advanced legislation in the field of transfer pricing are united by the fact that all of them use the Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations developed by the Organization for Economic Cooperation and Development as its basis. The legislation of various European countries contains most of the provisions of this document. However, the latter is not mandatory.

On 1 September 2013 the Law of Ukraine 'On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Transfer Pricing', adopted on 7 July 2013, came into force. As of 7 August 2013 that regulatory act was published, legal scientists have warned that, unfortunately, the law of Ukraine is still far from the European standards of transfer pricing because the legislation development is considered in conjunction with the policy to combat profit outflow to offshore zones and the implementation of wealth taxes. So, the stress is mainly laid on internal law-enforcement practices with the introduction of some international developments [Iesyk, 2013: 30].

The main provisions of the adopted Law define the concept of 'transfer pricing'; establish the mechanisms of tax control over transfer pricing; determine the transactions to be monitored and methods of pricing therein; and, in particular, confer to large taxpayers the right to previous mutual arrangements of prices within the controlled transactions for a specified period with the central state tax authority. This Law contains such categories as 'related parties' and 'comparable transactions' that arouse much interest. Thus, enacting the amendments to the Tax Code the Government introduced in Ukraine the mechanism of transfer pricing in transactions between related parties including operations with contractors registered in offshore zones that, in its opinion, promotes the realization of the basic principles of tax law and prevents losses to Ukrainian state budget revenues.

According to the innovations, transfer pricing has been determined to be a system of defining the regular prices of goods and/or results of works (services) within those operations recognized as controlled under Article 39 of the Tax Code of Ukraine. The tax control over transfer pricing envisages the harmonization of taxpayers' obligations with the tax liabilities determined when the commercial and/or financial conditions of controlled transactions are compatible with the commercial and/or financial conditions applied during comparable transactions (specified in the above-mentioned Article) whose parties are not related ones. The Subsection 39.2.1.4. of Article 39 of the Tax Code defines the transactions, determined in subsections 39.2.1.1. and 39.2.1.2. of Article 39 of this Code as controlled ones, to be controlled only if the total amount of the taxpayer's transactions with each counter-party is equal to or exceeds UAH 50 million (excluding VAT) per a certain calendar year. The tax authority analyzes comparable transactions within the controlled operations in order to identify higher levels of taxpayer income for the purposes of taxation.

In order to control transfer pricing, the Law provides five methods of determining the prices within controlled operations:

1. Comparable uncontrolled price (analogues of sales) method. According to this method, transfer prices are based on the prices for identical/comparable goods under similar circumstances.

2. Resale price method. This envisages that transfer prices are determined due to the price of the resale of goods to non-related parties including deduction of taxpayers' expenses for such a resale.

3. 'Expenses plus' method. This method foresees that the price within the operation is to be determined as the whole sum of appropriate expenses (direct and indirect) and market extra charge. It is used for the services provided inside a group, and other operations between related parties.

4. Net profit (margin) method. Pursuant to the latter, the price is based on the comparison of the net profit of a controlled operation with the net profit of a non-controlled one. This method can be applied if the information on comparable transactions is insufficient.

5. Profit allocation method, which allows for the market distribution of income between counter-parties to the transaction. This method is used when there is a chain of closely related operations, as well as the significant impact of intangible assets on transfer pricing.

The taxpayer uses any method he/she reasonably believes to be the most appropriate one but in cases when it is possible to use both the comparable uncontrolled price (analogues of sales) method and any other method, the method of comparable uncontrolled price is to be used. For that end, the market prices range is calculated. The insurance rate price shall be determined in accordance with the Order of the National Commission for the state regulation of financial service markets № 4370 of 28 November 2013 'On Approval of the Methodology for Determination of the Insurance Rate Price' [2]. The methodology for pricing of banking services is approved by the National Bank of Ukraine and the executive authoritative body that implements the state tax policy.

It is clear that annual conduction of the operations which, according to Article 39 of the Tax Code of Ukraine, are recognized as controlled ones is possible only for medium and large businesses. The operations between medium enterprises and other contractors amounted to USD 50 million are responsible and rare for them. However, large taxpayers which play an important role for the state budget conduct such transactions within the framework of most relationships with the contractors. Therefore, it is worthwhile to consider the right of the large taxpayer to apply to the executive authoritative body ensuring development and implementation of state tax policy for the coordination of prices in the controlled operations. That procedure, involving a large taxpayer (or taxpayers) and tax authoritative body, determines the order of pricing in controlled operations for a limited period in accordance with the unilateral contract.

Transfer pricing is also put under tax control. Taxpayers that have conducted controlled operations during the reporting period (a calendar year) are required to submit a report on such operations to the tax authoritative body before 1 May every year. The order to consolidate the report on controlled operations and the form of such a report are prescribed by the Order of the Ministry of Revenue and Duties of Ukraine № 669 of 11 November 2013 'On Approval of the Form and Order of Consolidation of the Report on Controlled Operations' [1].

In the case of when the tax authoritative body, performing the functions of tax control, identifies the facts concerning the taxpayer's controlled operations which have not been reported, it informs the tax authorities thereof. A taxpayer which was under the tax control shall be informed by message concerning the identified controlled operations within a period of 10 days. Under the circumstances specified in Article 78 of the Tax Code of Ukraine, the central tax authoritative body has the right to request a submission of documentation on controlled operations from the taxpayers which conducted controlled operations during the reporting period. The request is sent to the taxpayer at the earliest on 1 May of the year following the calendar year when such an operation (operations) was conducted.

During two months from the day after the day on which the request is received, the large taxpayers are obliged to submit do-

documentation (a number of documents or a unified instrument drawn up in arbitrary form) on controlled operations specified in the request. This documentation should include the following: a) the information on related parties that allows their identification (including the names of states/territories where the relevant parties have their tax residence); b) the information about the group (a set of related economic entities) including its structure, description of activities, and transfer pricing policy; c) the description and conditions of the transaction (its price, time limits and other mandatory provisions of agreements/contracts determined by Ukrainian legislation); d) the description of goods (works, services) including their physical characteristics, quality and image in the market, country of origin and producer, the presence of trademark, and other data concern the qualitative characteristics of goods (works, services); e) terms and time limits for payments on the transaction; f) factors that influenced the formation and determination of the price.

Taking into account the scope and nature of the required reports, legal scientists point out that the implementation of the Law on transfer pricing in a company should involve tax, information and technical, judicial, commercial (financial) departments, an accounting department and the one to be responsible for budget planning and financial analysis, and foresee the need for scope and spheres of outsourcing in advance [Polianskyi, 2013: 29].

The tax authorities can also carry out a special audit on transfer pricing using it as one of the major control measures. The audit on transfer pricing may be performed in the event of submitting inaccurate reports and documentation, and identification of the controlled operation which was not carried out at usual prices. In particular, the failure to report controlled transactions causes the imposition of a fine equal to 5% of the controlled transactions' amount. The non-fulfillment of the requirements for filing documentation on transfer pricing by large taxpayers entails the imposition of a fine of 100 minimum wages (UAH 114 700 as of 1 September 2013). If the tax authorities identify that the prices of the controlled operation deviated from the normal (market) ones, the taxpayer should pay a fine of 25% of the tax amount subject to payment to the amount of adjustment (which equals to 50% in the case of repeated violations during 1 095 days) [Stetsenko]. We should note that till 1 September 2014 this fine shall be imposed in the amount of UAH 1 regardless of the amount of adjustment in accordance with Item 20 of Subsection 10 of Title XX of the Tax Code of Ukraine.

In contrast to Ukraine, some countries have decided to motivate business for providing documents and information on transfer pricing in other ways. Thus, in Russia the fine for failure to file such a report does not exceed USD 200, and the timely submission of accurate documentation is the grounds for releasing a subject from fines in the future [Steblevskiy, 2013: 9].

In addition to considerable fines, the legal regulation of transfer pricing procedure contains a number of inconsistent provisions. In particular, the Law of Ukraine 'On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Transfer Pricing', enabling large taxpayers to agree prices in controlled operations with the tax authoritative body, does not strictly prescribe the order and procedure of such agreements (e.g., the term of reviewing the application of a large taxpayer on the procedure initiation and the utmost duration of this procedure). We believe that by adopting the provision on the unilateralism of such contracts, lawmakers stressed that the tax authoritative body, in having relationships with a payer, can provide them with service functions that confirm the taxation.

It should be emphasized that a significant amount of controlled operations results in a large volume of information received by controlled bodies. Therefore, it is possible that during a certain period of time the subdivisions of the tax authoritative body cannot efficiently process the obtained data. That may lead to a decrease in the efficiency of tax control over transfer pricing at the initial stages of its implementation.

In spite of a still imperfectly tested system of transfer pricing for certain spheres, in particular, for the banking sector, the usage of transfer prices for a fair financial evaluation of the banks' units is one of the most effective ways of using this type of pricing. Transfer pricing can also be a versatile tool for constructing an

effective system of internal financial management of banking institutions based on internal cost accounting [Savchenko].

Summarizing we should note that the peculiarities of the legal regulation of transfer pricing control over the relationships of large taxpayers are characterized with the actual establishment of the full accountability of large taxpayers before the tax authoritative body regarding the details of economic relations of the companies with all significant counter-parties and full information thereof. In order to achieve the purpose of transfer pricing in full, it is reasonable to elaborate a detailed procedural by-law basis to minimize the withdrawal of capital out of the country. The mechanism of reimbursement of the non-accrual tax amounts would also be extremely effective while destroying the schemes of income withdrawal. The condition for that is the harmonization of tax obligations with tax liabilities calculated due to the compliance of commercial and/or financial conditions of a controlled operation with the commercial and/or financial conditions observed during the fulfillment of comparable transactions whose parties are not related ones defined by the Tax Code of Ukraine (Article 39). Such compensation may be based on the adjusted tax obligations of a taxpayer, provided within the framework of tax control over transfer pricing, and made by way of the imposition of additional tax obligations. □

References

1. Про затвердження форми та Порядку складання звіту про контрольовані операції. Наказ Міністерства доходів і зборів України № 669 від 11 листопада 2013 р. [On Approval of the Form and Order of Consolidation of the Report on Controlled Operations. The Order of the Ministry of Revenue and Duties of Ukraine № 669, 11 November 2013], <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z2190-13>>
2. Про затвердження методики визначення ціни страхового тарифу. Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг № 4370 від 28 листопада 2013 р. [On Approval of the Methodology for Determination of the Insurance Rate Price. The Order of the National Commission for the state regulation of financial service markets № 4370, 28 November 2013], <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2091-13>>
3. **Grybi I.** (2013) 'Трансфертне ціноутворення та контрольовані операції' [Transfer pricing and controlled operations], *Юридична газета* 37: 29.
4. **Iesyk T.** (2013) 'Трансфертне ціноутворення та контрольовані операції' [Transfer pricing and controlled operations], *Юридична газета* 37: 30.
5. **Polianskyi D., Bakharieva N.** (2013) 'Трансфертне ціноутворення та контрольовані операції' [Transfer pricing and controlled operations], *Юридична газета* 37: 28–31
6. **Savchenko T.** 'Трансфертне ціноутворення в системі оцінки ефективності діяльності підрозділів банку' [Transfer pricing in the system of evaluation of the bank units system efficiency], <<http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6806/1/estimation%20of%20bank%20subsections%20efficiency.pdf>>
7. **Shpakovych O.** (2010) 'Ринкова економіка і демократичне суспільство. Умови членства в ОЕСР' [The market economy and democratic society. Terms of the OECD membership], *Віче* 21: 30–31.
8. **Steblevskiy A.** (2013) 'Трансфертне ціноутворення: проблеми та перспективи' [Transfer pricing: problems and prospects], *Ежендельник АПТЕКА* 31: 9.
9. **Stetsenko M., Bondar G., Likarchuk K.** 'Запроваджено нові правила трансфертного ціноутворення' [New transfer pricing rules are introduced], <<http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-936/>>
10. Україна та ЄС поглиблюватимуть співробітництво в боротьбі з податковим шахрайством, 7 червня 2013 р. [Ukraine and the EU deepen cooperation fighting against tax fraud, 7 June 2013], <<http://minrd.gov.ua/media-tsen-tr/novini/99285.html>>

Зупинення досудового розслідування з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України

Богдан РОМАНЮК,
доцент Національного транспортного університету,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист
України

8

Стаття присвячена дослідженню інституту заупинення досудового провадження за новим КПК України. Проаналізовано норми кримінального процесуального законодавства щодо підстав, умов і процесуального порядку заупинення досудового провадження та інших взаємопов'язаних з ними норм законодавства. Виявлено деякі недосконалості нормативного регулювання суспільних відносин, що виникають на практиці при реалізації інституту заупинення досудового розслідування, які стосуються ситуацій, пов'язаних з розшуком осіб, котрим, з різних причин, не було вручено повідомлення про підозру. Автор звертає увагу на деякі позитивні моменти дії у цих ситуаціях норм КПК України 1960 року.

Внесено відповідні пропозиції з удосконалення чинного законодавства, пов'язаного із заупиненням досудового розслідування.

Ключові слова: підозрюваний, заупинення, відновлення, підстави, досудове розслідування.

Стаття посвячена исследованию института приостановления досудебного производства по новому УПК Украины. Проанализированы нормы уголовного процессуального законодательства относительно оснований, условий и процессуального порядка приостановления досудебного производства и других взаимосвязанных с ними норм законодательства. Выявлены некоторые недостатки нормативного регулирования общественных отношений, возникающих на практике при реализации института приостановления предварительного расследования, касающиеся ситуаций, связанных с розыском лиц, которым, по разным причинам, не было вручено уведомление о подозрении. Автор обращает внимание на некоторые позитивные моменты действия в этих ситуациях норм УПК 1960 года.

Внесены соответствующие предложения по усовершенствованию действующего законодательства, связанного с приостановлением досудебного расследования.

Ключевые слова: подозреваемый, приостановление, возобновление, основания, досудебное расследование.

На стадії досудового провадження одним із основних завдань кримінального судочинства є забезпечення швидкого розслідування обставин злочину. Але на цьому шляху іноді виникають ситуації, через які органи досудового розслідування не завжди можуть безперервно і своєчасно проводити необхідні слідчі дії та приймати відповідні рішення для швидкого завершення досудового провадження. У зв'язку з цим у кримінальному процесі існує інститут заупинення досудового розслідування до моменту усунення відповідних перешкод у його провадженні.

Однією з підстав для заупинення розслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) 2012 року є переховування підозрюваного від органів слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності та неможливість встановити його місцезнаходження (п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК).

На жаль, нове процесуальне законодавство не лише не удосконалило цей інститут кримінального процесу, а й децю ускладнило його практичну реалізацію порівняно з КПК 1960 року. Нині підозрюваною визнається особа, котрій вручено повідомлення про підозру. Але відсутня законодавча процесуальна форма, як діяти суб'єкту розслідування, якщо особа

не з'явилася за викликом для вручення повідомлення про підозру й місцезнаходження її невідоме. Адже, за нині чинним законом, розшук (ст. 281 КПК) може бути оголошений тільки щодо підозрюваного. Немає відповіді й на інші питання, пов'язані з розшуком особи, місцезнаходження котрої невідоме.

Питанням інституту заупинення кримінального провадження присвячено чимало праць таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як В. Биков, Л. Богословська, П. Елькінд, М. Єгорова, Е. Закірова, А. Кочетова, Г. Кожевников, І. Кривонос, А. Ларін, В. Ломовський, І. Малютін, В. Навроцька, Є. Наливайко, М. Строгович, О. Татаров та ін. Однак досі не вироблено усталеного підходу до вирішення як теоретичних, так і практичних питань заупинення досудового провадження у зв'язку з відсутністю підозрюваного, які ще більше загострилися з прийняттям нового процесуального законодавства.

Метою дослідження є аналіз наукових праць, законодавчих актів і новел чинного кримінального процесуального законодавства, а також слідчої практики стосовно певних спірних та проблемних аспектів заупинення досудового провадження через відсутність особи, визнаної підозрюваною

(або щодо котрої зібрано досить доказів для цього), на стадії досудового розслідування для внесення авторських пропозицій з можливого розв'язання зазначених вище проблем.

У КПК 1961 року, який діяв в Україні до прийняття 2012-го нового кримінального процесуального законодавства, підставою для зупинення досудового провадження також був факт відсутності (п. 1 ст. 206) обвинуваченого (нині – підозрюваний). Проте законодавець на стадії досудового розслідування до обвинувачених осіб зараховував уже тих суб'єктів кримінального провадження, стосовно котрих слідчим винесено постанову про притягнення їх як обвинувачених (ст. ст. 131, 133, 138 КПК). Отже, зупинення досудового провадження відбувалося незалежно від того, чи фактично пред'явлено обвинуваченому саму постанову про притягнення особи як обвинуваченої чи ні.

У ч. 1 ст. 42 нового КПК сказано: підозрюваною є особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279, повідомлено про підозру. Таке повідомлення має бути письмовим і вручається слідчим або прокурором (ст. ст. 277–278 КПК). Тому ст. 280 КПК вимагає: досудове розслідування може бути зупинено тільки після такого повідомлення особі про підозру. А як має відбуватися ця процесуальна дія? Відповідно до вимог ч. 1 ст. 278 КПК України письмове повідомлення вручається у день його складення, а у разі неможливості в спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень, тобто шляхом виклику або приводу.

Повідомлення у кримінальному провадженні, зазначено в ч. 3 ст. 111 глави 6 КПК України, здійснюється в порядку, передбаченому главою 11 КПК України, за винятком положень щодо змісту повідомлення та наслідків неприбуття особи. Відповідно до частин 1–7 ст. 135 КПК особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду шляхом вручення повістки про виклик, надсилання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою. У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повістка вручається під розписку дорослому члену її сім'ї чи іншій особі, котра з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи. Законодавець вказує (ст. 136 глави 11 КПК), що таке опосередковане вручення виклику повинно бути належним чином підтверджене особою, яка отримала повістку про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом. Для цього потрібні: підпис особи про отримання повістки, в тому числі на поштовому повідомленні; відеозапис вручення їй повістки; будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом. Якщо особа попередньо повідомила слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти, надіслана на таку адресу повістка про виклик вважається отриманою у разі підтвердження її отримання особою відповідним листом електронної пошти.

Як бути, якщо особа з тих чи інших причин не отримала відповідного документа про виклик або у слідства немає належного підтвердження про такий факт? Це може бути пов'язано з декількома ситуаціями. Перша. Особа, котра отримала виклик поштою чи через інший вид зв'язку, знищила його та сліди отримання. Друга. Всі намагання вручити особисто повістку про виклик такій особі не увінчалися успіхом. Особа категорично відмовилася отримувати повістку чи знайомитися з її змістом, яку доставили у визначений законом спосіб, а будь-які кіно-, відео-, фотоматеріали про намагання такого вручення чи ознайомлення з її змістом, відсутні. Після цього особа зникла з місця проживання чи тимчасового перебування. Третя. Особа раніше допитувалася як свідок у справі, а на момент підготовки повідомлення про підозру виїхала з постійного місця перебування (на заробітки, лікування, у довгострокове відрядження за кордон тощо), а фактичні дані про переховування чи умисне ухилення від кримінальної відповідальності відсутні. На аналогічні причини можливої відсутності особи – такого учасника кримінального провадження уже звертали увагу деякі автори [2, 5].

Отже, в усіх наведених випадках особа не є підозрюваною, оскільки виклик не відбувся і її не повідомлено про

підозру. Звідси випливає: навіть, якщо для особи підготовлено повідомлення про підозру, усі можливі слідчі дії без її участі виконано, зупинити провадження не можна – формально немає підозрюваної особи. Таку особу також не можна оголосити в розшук, а відтак і проводити оперативно-розшукові заходи, попри те, що вона навіть умисно переховується від органів розслідування. У ч. 1 ст. 281 КПК сказано, що розшук оголошується тільки стосовно підозрюваного.

За таких обставин виникає ще одна проблема. Як бути із застосуванням строків давності для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності такої особи? У законі (ч. 2 ст. 49 Кримінального кодексу України) зазначено: перебіг давності зупиняється, якщо особа, «...що вчинила злочин, ухилилась від слідства...». Якщо виходити з формальностей нині чинної редакції КПК, то такій особі, «що вчинила злочин», має бути вручено повідомлення про підозру, а процес такого вручення, як уже зазначено, не відбувся. У такому разі процесуальні терміни спливатимуть на користь цієї особи, бо наблизатимуть звільнення від кримінальної відповідальності. Ще швидше ці терміни спливатимуть у випадках, коли злочин було виявлено із запізненням і до початку досудового провадження уже минув значний проміжок часу.

Такі законодавчі форми регуляції правовідносин інституту зупинення досудового провадження є неприйнятними тому, що в кожному випадку ухилення підозрюваного в той чи інший спосіб від кримінальної відповідальності призведе до порушення прав та інтересів потерпілого.

Новий КПК звузив і обставини, за яких можна зупинити досудове розслідування. У зазначеному нами п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК підкреслено: таке рішення можна прийняти тільки тоді, коли відсутність підозрюваного пов'язана з тим, що він переховується від органів слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Відсутність підозрюваного ще не є фактом переховування від органів слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Для того, аби це довести, у більшості випадків необхідно спочатку встановити місцезнаходження особи, а відтак дослідити шляхи та способи її переховування, допитати самого підозрюваного тощо. Більше того, встановлення причин відсутності обов'язкове в будь-якому разі, адже йдеться про обрахування строків давності для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Якщо це неможливо доказати без встановлення місцезнаходження підозрюваного, то як мають діяти правоохоронні органи? Не зупиняти кримінального провадження? Що мають робити слідчі органи, коли особі вручено повідомлення про підозру, але вона виїхала з постійного місця перебування, не збираючись переховуватися чи ухилитися від кримінальної відповідальності? Порушення підозрюваним зобов'язання відповідно до обраного йому запобіжного заходу – це окреме питання. На всі зазначені вище запитання була відповідь у п. 1 ч. 1 ст. 206 КПК 1960 року. Там ішлося про зупинення кримінального провадження, коли місцезнаходження обвинуваченого невідоме взагалі.

Але на цьому питанні до нового КПК не закінчуються. Якщо взяти до уваги зміст чинної норми ч. 1 ст. 281 КПК, то ми побачимо, що такого підозрюваного можна оголосити в розшук. Тут уже немає таких умов для розшуку, як переховування від органів слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності, а сказано, що такий захід вживається, коли «...під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме». Важко зрозуміти таку логіку законотворення і об'єктивно пояснити вказану суперечність у диспозиціях згаданих ст. ст. 280 і 281 КПК. Отже, якщо місцезнаходження підозрюваного не відоме, його можна оголосити в розшук, але неможливо зупинити кримінальне провадження. Зупинення розслідування у справі в такій ситуації неможливе навіть у разі довготривалого розшуку підозрюваного та відсутності можливостей проводити подальші слідчі дії, оскільки всі необхідні дії без участі підозрюваного вже повністю виконано в кримінальному провадженні. Виникає запитання: якщо в такій ситуації не можна зупинити кримінальне провадження, яке тягне за собою і зупинення плинину процесуального строку розслі-

дування (ч. 3 ст. 219 КПК), то як бути з процесуальними термінами розслідування, які нині обмежені (ст. 219 КПК): до шести місяців від дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості; до дванадцяти місяців від дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину? Надія на те, що встановлених законом строків досудового провадження буде досить, не завжди справджується в тих випадках, коли розшук особи триває надто довго (на практиці це не є великою рідкістю). Наприклад, розшукуваного знайдуть, але незадовго до завершення максимального терміну. За КПК 1960 року це питання можна було вирішувати, оскільки не було обмежень у строках розслідування у кримінальній справі, які у виняткових випадках могли продовжуватися (ч. 3 ст. 120 КПК) Генеральним прокурором або його заступниками для завершення розслідування.

При реформуванні кримінально-процесуального законодавства слід пам'ятати: воно є комплексним системним утворенням, котре базується на суспільному пізнанні та знаннях, накопичених у процесі його творення і практичного застосування. Тому основними показниками ефективності та якості нового кримінального судочинства мають бути його відповідність вимогам Основного Закону держави, правовим принципам, правосвідомості справедливості, спадковості тих положень, які відповідають передовим світовим стандартам і сприятимуть його розвитку та прогресу. Новизна задля новизни – безперспективна. Вона не має коріння розвитку, суспільного сприйняття і без досконалого моделювання та експериментування на практиці породжує проблеми у правозастосуванні. А ще неминуче негативно позначається на стані охоронюваних прав і свобод громадян, суспільства та держави.

Небагато часу минуло від дня ухвалення нового кримінального процесуального законодавства, але ігнорування цих, начебто зрозумілих, принципів законотворення обернулося певними проблемами в процесі його практичної реалізації, у тому числі правових норм про зупинення кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

На це не могли не відреагувати науковці. Зокрема, Є. Навайко пише, що оголошення розшуку підозрюваного, «зупинення досудового розслідування повинне відбуватися не тільки після вручення повідомлення про підозру, але й у випадках умисного його переховування від слідства і після складання постанови повідомлення про підозру» [3]. З цієї пропозиції автора слід частково погодитися. Справді, зупинення досудового розслідування повинно відбуватися у разі умисного переховування особи, стосовно котрої зібрано достатньо доказів, аби підозрювати її у вчиненні злочину незалежно від того, чи вдалося вручити їй про це письмове повідомлення до того моменту, з якого вона зникла з постійного місця проживання.

Водночас ми не сприймаємо те, що вказане зупинення кримінального провадження на досудовому слідстві може бути здійснене лише в разі умисного переховування особи від органів слідства. Особу, стосовно котрої винесено повідомлення про підозру, а місце її знаходження невідоме (можливі причини наведено вище), ясна річ, також потрібно шукати, зупинивши розслідування для збереження перебігу строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, а не зволікати й звільняти особу від відповідальності. Саме строками давності І. Кривонос пояснює свою пропозицію про необхідність законодавчого рішення про можливість зупиняти розслідування у кримінальному провадженні, коли місцезнаходження підозрюваного просто не відоме [2], але нічого не каже про ситуацію з особою, якій ще не вручено повідомлення про підозру.

Наведені проблеми мають комплексний характер і для їх розв'язання спершу необхідно розглянути статусний характер особи, стосовно котрої є докази для підозри її у вчиненні злочину. Погоджуючись з Л. Удаловою, що набуття такою «...

особою статусу підозрюваного має відбуватися з моменту складання слідчим ... письмового повідомлення про підозру» [4], слід обґрунтувати цю тезу. Законодавець сам визнав, що таке повідомлення складається (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК) за «наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення». За таким умов воно є офіційним процесуальним актом, який посвідчує певний юридичний факт: відповідна особа стає підозрюваною у вчиненні кримінального правопорушення. Ця особа підозрюється у вчиненні злочину вже з того самого дня, яким датований цей акт. Тому законодавець зазначає (ч. 1 ст. 278 КПК), що згадане повідомлення має бути вручено в день його складання, оскільки з цього дня воно набирає законної сили. Тобто особа з цього дня, а не після вручення їй повідомлення чи допиту, *de jure* стає підозрюваною – учасником кримінального провадження в іншому статусі та з іншими процесуальними правами та обов'язками, ніж вона була до цього (свідком).

Одночасно законодавець, враховуючи реалії практики, пов'язані з неможливістю особи в певних випадках прибути до органу розслідування чи відсутністю її з інших причин, дозволяє вручити це повідомлення після виклику чи доставлення підозрюваної особи до органів розслідування. Вручення повідомлення засвідчує інший юридичний факт. З цього моменту особа має вважатися *de facto* підозрюваною, яку притягнуто до кримінальної відповідальності. Недарма ще 1999 року Конституційний суд України дав чітке роз'яснення статусу такої особи на цих двох етапах досудового провадження [1].

Якщо дотримуватися положення нового КПК, особа стає підозрюваною з моменту вручення повідомлення про підозру, отож, у разі невручення повідомлення про підозру воно втрачає юридичну силу. Але таке тлумачення з юридичної точки зору було б некоректним. Та коли сприйняти задум законодавця про те, що особа вважається підозрюваною з моменту вручення їй відповідного повідомлення, це дає змогу, після встановлення місця знаходження цієї особи та виклику (доставлення) до слідчого спочатку допитувати її без обмежень у часі (у законі не визначено термін вручення такій особі повідомлення) як свідка й вимагати правдивих показань навіть проти самої себе під загрозою кримінальної відповідальності за неправдиві показання, а відтак, коли таким чином будуть отримані необхідні слідству показання по суті підозри, виконати формальність – вручити саме повідомлення про підозру й перевести особу в інший процесуальний статус. Із цим також не можна погодитися.

На підставі викладеного вважаємо, що особа має здобувати статус підозрюваної не з дня оголошення повідомлення про підозру, а з моменту складання цього процесуального акта. Це сприятиме розв'язанню й інших викладених нами проблемних питань, які стосуються зупинення слідства та оголошення розшуку підозрюваного.

Тому пропонуємо:

1. Внести зміни до ч. 1 ст. 42 КПК України. Замість слів «якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього кодексу, повідомлено про підозру» записати «щодо якої відповідно до вимог статей 276–277 цього кодексу складено повідомлення про підозру» і далі за текстом.

2. У ч. 1 ст. 280 КПК вилучити слова «після повідомлення особі про підозру».

3. Зі змісту тексту п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК вилучити сполучник «і» та вставити сполучник «або».

4. Частина 1 ст. 281 КПК влади з наведеними змінами редакції п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-15/99 за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 44 (19.11.99). – С. 2193.

2. Кривонос І. С. Зупинення досудового розслідування у випадку, якщо підозрюваний переховується від органів слідства та суду, в контексті нового Кримінального процесуального кодексу України / Кривонос І. С. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnivs/2012_58/58/14.pdf

3. Наливайко Є. Проблемні питання повідомлення особі про підозру та зупинення досудового розслідування / Є. Наливайко // Публічне право. – 2013. – № 1. – С. 379.

4. Удалова Л. Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства / Л. Удалова // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України : зб. мат. міжвузівської наукової конференції 26 квітня 2013 року м. Київ / Нац. акад. Прокуратури України. – К. : «Алерта», 2013. – С. 10.

5. Юркова Г. Зупинення досудового слідства та розшуку обвинуваченого у разі, коли його місце перебування невідоме / Г. Юркова // Вісник прокуратури України. – 2009. – № 6. – С. 86 – 90.

Termination of Pretrial Investigation on the Grounds Set Forth in Paragraph 2 of Part 1 of Article 280 of the Criminal Procedure Code of Ukraine

Bohdan ROMANIUK,
Associate Professor of
the National Transport University of
Ukraine,
Ph.D. in Law, Honoured Lawyer of
Ukraine

This article studies the institute of termination of the pretrial proceedings according to the new Criminal Procedure Code of Ukraine. The norms of the criminal procedural legislation on grounds, conditions and procedural order to terminate the pretrial proceedings and other provisions of the legislation, which are connected with them, are analyzed. Some drawbacks of normative regulation of public relations, arising in practice due to the implementation of the institute of termination of the pretrial investigation, that concern the situations connected with the detection of people who were not served the notice of suspicion are looked at. The author pays attention to some positive effects that the norms of the CPC of 1960 had in those situations.

Appropriate proposals for improving the current legislation connected with the termination of pretrial investigation are made.

Keywords: suspect, termination, recovery, grounds, pretrail investigation

At the stage of pretrial proceedings, one of the main objectives of the criminal justice system is to provide rapid investigation of the circumstances of an offence. But during this period, the organs of pretrial investigation cannot continuously carry out their investigative activities in a timely fashion and make appropriate decisions for the rapid completion of pretrial proceedings because of some situations that may arise. In this regard, criminal procedure contains the institute of termination of pretrial investigation until the relevant obstacles to its fulfillment are removed.

In accordance with the new Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter, the CPC) of 2012, the concealment of a suspect from the investigative authorities to evade criminal responsibility and the inability to establish his/her location are one of the grounds for terminating the investigation (Paragraph 2 of Part 1 of Article 280 of the CPC).

Unfortunately, the new procedural law has not only improved that institute of criminal procedure, but also complicated its practical implementation compared to the CPC of 1960. Now a suspect is a person who has been served a notice of suspicion. But there is no legal procedural form to determine the actions of the subject of investigation if the person does not appear at call on service of the notice of suspicion, and his/her location is unknown. Indeed, the effective Law prescribes that detection can be circulated only as for the suspect (Article 281 of the CPC). There are no answers to other questions related to the detection of a person whose location is unknown.

The issues regarding the institute of termination of criminal proceedings are explored in many works of such domestic and foreign scientists as V. Bykov, L. Bogoslovska, P. Elkind, M. Egorova, E. Zakirova, A. Kochetova, G. Kozhevnykov, I. Kryvonos, A. Larin,

V. Lomovsky, I. Maliutin, V. Navrotska, I. Nalyvaiko, M. Strogovych, O. Tatarov, etc. However, up to now there have been no sustainable approaches to solving both the theoretical and practical issues on the termination of pretrial proceedings due to the absence of a suspect. Those issues have sharpened since the new procedural legislation was adopted.

This research aims at the analysis of scientific works, legal acts and current criminal procedural law novels, as well as the investigative practices regarding certain controversial and problematic aspects of pretrial proceedings termination due to the absence of a person, recognized as a suspect (or in respect of whom enough evidence was collected to do so), at the stage of pretrial investigation in order to make the author's proposals for the possible solutions of the above-mentioned problems.

The CPC of 1960, which operated in Ukraine before the adoption of a new criminal procedure law in 2012, also foresaw the absence (Paragraph 1 of Article 206) of an accused person (now a suspect) as the grounds for the termination of pretrial proceedings. However, at the stage of pretrial investigation, the subjects of criminal proceedings in regards to whom the investigator issued an order to arraign them as accused people and were also ranked among the accused people by lawmakers (articles 131, 133, 138 of the CPC). So, the termination of pretrial proceedings took place regardless of the fact whether an accused person had been served the order to arraign him/her as the accused person or not.

Part 1 of Article 42 of a new Criminal Procedure Code states that the suspect is a person who has been noticed on suspicion in accordance with the procedure prescribed by articles 276-279. Such a notice shall be in written form and served by the investigator or prosecutor (articles 277-278 of the CPC). Therefore, Article 280 of

the CPC requires that the pretrial investigation may be terminated only after such a notice of suspicion has been served on a person. How should this procedural act be performed? In compliance with the requirements of Part 1 of Article 278 of the CPC of Ukraine, the written notice shall be served on the day when it is drawn up. In the case of failure to do so, it shall be served pursuant to the procedure of notices' service set forth in the CPC, i.e. by calling on a person or at some pretext.

Part 3 of Article 111 of Chapter 6 of the CPC of Ukraine states that the notice within criminal proceedings is made according to the procedure envisaged by Chapter 11 of the CPC of Ukraine, with the exception of the provisions on the contents of this notice and the consequences of person's failure to come. In accordance with parts 1-7 of Article 135 of the CPC, a person shall be summoned to appear before an investigator, prosecutor, investigative judge or a court by means of service of the writ of subpoena, its sending by post, e-mail or facsimile communication, through a telephone call or a telegram. In the event of the temporary absence of a person at his/her place of residence, the writ of subpoena is served against receipt on his/her adult family member or any other person who lives with him/her, the housing and exploitation agency at the place of his/her residence or the administration at his/her place of work. The legislators point out (Article 136 of Chapter 11 of the CPC) that such a mediated service of the notice should be properly confirmed by the person who received the writ of subpoena or familiarized themselves with its contents by other means. This requires a signature of the person receiving the writ of subpoena, including the one by post notice; a video record of serving the writ of subpoena; and any other data confirming the fact of serving the writ of subpoena on the person or his/her being familiarized with its contents. If a person has previously informed the investigator, prosecutor, investigative judge or a court of their e-mail address, the writ of subpoena sent to this address is considered to be served in the case of confirmation of its receipt by the relevant person through an electronic letter.

What to do if a person has not received the relevant document or the investigators do not have proper confirmation of this fact for whatever reasons? This may be connected with several situations. The first: the person who had received the writ of subpoena by post or other form of communication destroyed it and the traces of receipt thereof. The second: all attempts to serve the writ of subpoena directly on that person failed. The person flatly refused to receive the writ of subpoena or familiarize themselves with its contents when it was served in a way determined by law, and any film, video and photo footage concerning the attempts of such service or the familiarization with the document's contents is absent. Then the person disappeared from the place of residence or temporary location. The third: the person had previously been interrogated as a witness in the case, and left their permanent place of location (for work, treatment, long-term business trip abroad, etc.) while the notice of suspicion was being drawn up, and there is no evidence of their concealment or intentional evasion of criminal liability. Some authors have already paid attention to similar reasons for the possible absence of a person who is the participant of criminal proceedings [Lurkova, 2009: 87].

So, in all those cases the person is not a suspect because he/she did not receive the writ of subpoena and has not been notified on suspicion. As a result, even if the notice of suspicion for the person has been drawn up and all the possible investigative activities have been performed without their participation, the proceedings cannot be terminated because there is no formal suspect. This person cannot also be put on the wanted list and, thus, the operative and search activities cannot be performed despite the fact that he/she is intentionally hiding from the investigative authorities. Part 1 of Article 281 of the CPC states that detection shall be announced only in relation to the suspect.

Under such circumstances, another problem arises. How to deal with the application of limitation periods in order to settle the issue on the discharge of this person from criminal liability? The Law (Part 2 of Article 49 of the Criminal Code of Ukraine) states that the limitation period is suspended if the person "... who had committed the crime avoided the investigation...". Taking into account the formalities of the current version of the CPC, the person "who has committed the crime" must be served the notice of suspicion, and the process of such a service, as it has already been noted, did not take place. In this case, the procedural periods would be expiring in

favour of the person because they bring closer his/her discharge from criminal liability. These periods would be expiring much quicker when the crime had been detected late and a lot of time has passed before the beginning of pretrial proceedings.

These legal forms to regulate legal relationships of the institute of pretrial proceedings are unacceptable because in each case when a suspect deviates from criminal liability in one way or another the rights and interests of a victim would be violated.

The new CPC has also narrowed the circumstances under which a pretrial investigation may be terminated. Paragraph 2 of Part 1 of Article 280 of the CPC emphasizes that such a decision can be made only if the absence of the suspect is connected with the fact that he/she is hiding from the investigative authorities in order to evade criminal liability. The absence of the suspect is not the fact of his/her concealment from the investigative authorities to evade criminal liability. In order to prove this, in most cases one needs, firstly, to identify the place of the person's location, and, thus, to explore the ways and means of his/her concealment, interrogate the suspect, etc. Moreover, the determination of the reasons for the absence of a person is obligatory in any case because this process is connected with the calculation of the limitation period for the discharge of a person from criminal liability. If this cannot be proven without the determination of the place of the location of a suspect, how should law-enforcement authorities act? Should they not terminate the criminal proceedings? What should investigative authorities do when a person has been served the notice of suspicion but he/she left their permanent place of location without the intention to hide or evade criminal liability? The breach of obligations under the preventive measure chosen for the suspect is an issue to be explored separately. All the above-mentioned issues have been solved by the provisions of Paragraph 1 of Part 1 of Article 206 of the CPC of 1960. They foresaw the termination of criminal proceedings when the place of location of an accused person is not known at all.

But these are not all the issues arising out of the contents of the new CPC. Taking into consideration the provisions of the efficient norm of Part 1 of Article 281 of the CPC, one can see that a suspect may be put on the wanted list. This norm does not contain such conditions for the detection as the concealment from investigative authorities to evade the criminal liability. It envisages that such a measure is taken if "... the location of the suspect is unknown during the pretrial investigation". It is difficult to understand this logic of lawmaking and objectively explain the above-mentioned divergence between the dispositions of articles 280 and 281 of the CPC. Thus, if the location of the suspect is unknown, he/she can be put on the wanted list but it is impossible to terminate the criminal proceedings. Under these circumstances, the termination of investigation in the case is impossible even if the suspect has been detected for a long time and there are no opportunities for conducting further investigative activities because all the necessary activities to be performed without the suspect have already been implemented in full within the criminal proceedings. Another issue arises. If in such a situation the criminal proceedings cannot be terminated because that causes the termination of the procedural investigation period (Part 3 of Article 219 of the CPC), what to do with the procedural terms of investigation which are currently limited (Article 219 of the CPC): up to six months from the date when a person was notified on suspicion of having committed a minor- or medium-gravity crime; up to twelve months from the date when a person was notified on suspicion of having committed a grave or especially grave crime? The hope that the period of pretrial proceedings determined by Law would be appropriate is not always true in cases when the person's detection takes too much time (this is not rare in practice). For instance, the wanted person could be found shortly before the end of the maximum period of investigation in the case but extensive work to terminate the investigation should be done with his/her participation; or the suspect could be detected and put to the investigative organ after the end of a maximum period. That issue could have been resolved under the CPC of 1960 as there were no restrictions to the investigation terms in a criminal case which could be extended in exceptional cases (Part 3 of Article 120 of the CPC) by the Prosecutor General or their deputies to complete the investigation.

While reforming the criminal procedural law, one should remember that this is a comprehensive system formation based on public experience and knowledge accumulated in the process of its

elaboration and practical application. Therefore, compliance of new criminal proceedings with the requirements of the Basic Law of our State, the legal principles, legal consciousness, justice, and continuity of the provisions that meet the best international standards and contribute to their development and progress are the main indicators of their effectiveness and quality. Novelty for novelty is hopeless. It has no grounds for its development and public perception, and gives rise to problems in law enforcement activities without its perfect modeling and experimentation in practice. It inevitably has a negative impact on the protected rights and freedoms of citizens, society and also the state.

Not so much time has passed from the day the new criminal procedural law was adopted but the ignorance of these obvious principles of lawmaking has caused some problems in the process of its practical implementation, including the legal rules on the termination of criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation.

Scientists could not help but respond to that. In particular, E. Nalyvaiko states that a suspect should be put on the wanted list and the pretrial investigation should be terminated "not only after the notice on suspicion has been served but also in cases when a suspect is intentionally hiding from investigative authorities or when the order on the notice of suspicion has been drawn up" [Nalyvaiko, 2013: 379]. One can partially agree with this proposal of the author. In fact, the termination of pretrial investigation should take place in the case of intentional concealment of the person in respect of whom there was enough evidence collected to suspect him/her of having committed a crime regardless of the fact whether one had been able to serve the written notice on that person till the moment the latter disappeared from his/her place of residence.

At the same time, we do not believe that the above-mentioned termination of criminal proceedings during the pretrial investigation can be carried out only in the case of the deliberate concealment of a person from the investigative authorities. It is clear that a person in respect of whom the notice of suspicion was issued and their location is unknown (possible reasons for that were given hereinabove) should be also detected by terminating the investigation to save the limitation period for criminal liability but should not be released from the liability due to involuntary procrastination. I. Kryvonos uses the limitation periods as the grounds to explain his proposal on the need for a legislative decision to terminate the investigation within criminal proceedings when the location of the suspect is simply unknown [Kryvonos]. But the scientist does not say anything about a person who has not been served the notice on suspicion.

These problems are complex and their resolution, firstly, requires considering the status of the person in respect of whom there is evidence to suspect him/her of having committed a crime. Agreeing with L. Udalova that this person should acquire "...the status of a suspect since the investigator has drawn up ... a written notice of suspicion" [Udalova, 2013: 10], one should prove this statement. Legislators have acknowledged that such a notice shall be drawn up (Paragraph 3 of Part 1 of Article 276 of the CPC) if "there is sufficient evidence to suspect a person of having committed a criminal offence". Under such conditions, it is considered as an official procedural act that certifies a certain legal fact: the appropriate person becomes a suspect having committed a criminal offence. This person is suspected to have committed a crime since the date when that act was issued. Therefore, legislators state (Part 1 of Article 278 of the CPC) that the above-mentioned notice shall be served on the day when it is drawn up, since it comes into force at the same time. That is why, since that day (not after the service of the notice or interrogation of a person) a person de jure becomes a suspect, i.e. a participant in the criminal proceedings having other status, procedural rights and obligations than he/she had before (as a witness).

At the same time, lawmakers, taking into account the practical realities connected with the inability of a person to come to the investigative organ in certain cases or his/her absence for other reasons, allow to serve this notice after the suspect was called on or put to the investigative authorities. The service of the notice confirms another legal fact. Since then, the person shall actually be considered as a suspect arraigned on a criminal charge. Back in 1999, the Constitutional Court of Ukraine gave a clear explanation of the status of such a person at those two stages of pretrial proceedings [1].

If, to comply with the provisions of a new CPC, the person becomes a suspect since the notice of suspicion was served. So, in case of failure to serve the notice of suspicion the latter loses its effect. But this interpretation would be judicially incorrect. If one agrees with the legislators' view that a person shall be considered as a suspect since he/she was served a proper notice, it allows (after the location of this person was established and he/she was called on (put to) by the investigator) to interrogate this person as a witness without restrictions in time (the Law does not determine the term when a notice is to be served on that person) and to require the truthful testimony given even against themselves under the threat of criminal liability for false evidence. Therefore, when the investigative organ receives all the necessary testimony which is essential for the suspicion, it can fulfill the formal actions that are to serve the notice on suspicion and to give the person another procedural status. One cannot also agree with this.

Grounded on the above-mentioned facts we consider that a person should acquire the status of a suspect not from the date when the notice of suspicion was announced but from the moment when that procedural act was drawn up. This will contribute to solution of the other problematic issues relating to the termination of investigation and detection of a suspect.

Therefore, we propose the following:

1. To amend Part 1 of Article 42 of the CPC of Ukraine. Instead the words "who was noticed on the suspicion in accordance with the procedure prescribed by articles 276-279 of this Code", it should be written "as for whom the notice of suspicion was drawn up in accordance with the procedure prescribed by articles 276-277 of this Code" with no further amendments to the text.

2. The words "after a person was noticed on suspicion" should be removed out of Part 1 of Article 280 of the CPC.

3. To remove the conjunction 'and' and insert the conjunction 'or' to the text of Paragraph 2 of Part 1 of Article 280 of the CPC.

4. Part 1 of Article 281 of the CPC should be formulated due to the wording change indicated for Paragraph 2 of Part 1 of Article 280 of the CPC.

References

1. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-15/99 за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 р. [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in case № 1-15/99 in return of the Constitutional Notice of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the official interpretation of provisions of Part 3 of Article 80 of the Constitution of Ukraine (the case on deputy immunity) № 9-рп/99 of 27 October 1999] (1999), *Офіційний вісник України* 44: 2193.

2. **Iurkova G.** (2009) 'Зупинення досудового слідства та розшуку обвинуваченого у разі, коли його місце перебування невідоме' [Termination of pretrial investigation and detection of an accused person whose location is unknown], *Вісник прокуратури України* 6: 86-90.

3. **Kryvonos I.** Зупинення досудового розслідування у випадку, якщо підозрюваний переховується від органів слідства та суду, в контексті нового Кримінального процесуального кодексу України [Termination of pretrial investigation when a suspect hides from the investigative and court authorities in the context of a new Criminal Procedure Code of Ukraine], <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2012_5_8/58/14.pdf>

4. **Nalyvaiko I.** (2013) 'Проблемні питання повідомлення особі про підозру та зупинення досудового розслідування' [Problematic issues on the notice on suspicion and termination of pretrial investigation], *Публічне право* 1: 379.

5. **Udalova L.** (2013) 'Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства' [Some problematic issues on the implementation of the criminal procedural law], *Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України: зб. мат. міжвузівської наукової конференції, 26 квітня 2013 року, м. Київ: 10.*

Засади взаємовідносин України і Росії: Крим

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,
професор кафедри регіональних систем
та європейської інтеграції
Дипломатичної академії України при МЗС України,
доктор політичних наук

14

Розглянуто основні стратегічні цілі Російської Федерації в сучасному світі. Визначено, що ключовим пріоритетом для неї виступають інтереси на теренах країн-учасниць СНД. Доведено, що у відносинах з Україною РФ керується виключно власними імперіалістичними цілями, не сприймаючи нашу державу як рівноцінного партнера. На основі аналізу хронології підписання двосторонніх угод між Україною та РФ, виявлено, що перебування ЧФ РФ у Криму завше ви-користовувалося Москвою як чинник впливу та військово-політичного тиску на українську сторону. Відповідно, поділ ЧФ СРСР, що відбувся між сторонами в середині 1990-х років, було здійснено нерівноцінно – на користь російської сторони.

Ключові слова: Крим, Україна, Росія, Чорноморський флот

Рассмотрены основные стратегические цели Российской Федерации в современном мире. Определено, что ключевым приоритетом для нее выступают интересы на территории стран-участниц СНГ. Доказано, что в отношениях с Украиной РФ руководствуется исключительно собственными империалистическими целями, не воспринимая наше государство как равноценного партнера. На основе анализа хронологии подписания двусторонних соглашений между Украиной и РФ, выявлено, что пребывание ЧФ РФ в Крыму всегда использовалось Москвой как фактор влияния и военно-политического давления на украинскую сторону. Соответственно, разделение ЧФ СССР, которое состоялось между государствами в середине 1990-х годов, было осуществлено неравноценно – в пользу российской стороны.

Ключевые слова: Крым, Украина, Россия, Черноморский флот

Україна та Росія з 1991 року стали суб'єктами міжнародного права, провідними державами європейського і пострадянського простору. Від їхнього взаєморозуміння та партнерських відносин залежить стабільність не тільки в регіоні, а й на континенті й світі загалом.

Ядерна держава Росія XXI століття, подолавши період кризи, спричиненої, з одного боку, катастрофічним для економіки дефолтом 1998 року, падінням ціни на нафту – її основної «стратегічної зброї», каспійською проблемою (розподілом багатств Каспію), а з другого – війною в Чечні та зміцненням суверенітетів усіх російських федеративних республік, дістала можливість сконцентрувати увагу на посиленні своїх частково втрачених позицій на просторі Співдружності Незалежних Держав. Цьому мала сприяти й нова стратегія РФ про право застосування превентивного удару в разі будь-якої загрози ззовні, куди легко вписуються короткострокові завдання домінування в СНД й масштабніші – за її межами. Нагадаємо, що у військовій доктрині (1993 р.) Росія не підтвердила декларованого Радянським Союзом зобов'язання не застосовувати ядерну зброю першою. Таке зобов'язання, на переконання Москви, суперечить головній тезі, відповідно до котрої ця зброя розглядається не як засіб ведення війни, а як засіб стримування можливого агресора.

У зовнішньополітичній концепції (2003 р.) заявлено про право застосування превентивного удару без попередження і згоди міжнародних структур. До переліку завдань Стратегії національної безпеки Російської Федерації до

2020 року, затвердженої указом президента Дмитра Медведєва у травні 2009 року, внесено пункт про можливість використання енергоресурсів як засобу шантажу інших країн задля досягнення стратегічних цілей Росії [1].

Слід зазначити, що основні положення стратегій національної безпеки України та Росії є подібними в питаннях захисту національних інтересів кожною країною всіма доступними способами. У чому ж вони відмінні? Насамперед у визначенні можливих засобів забезпечення безпеки держав. У російському варіанті це може бути й застосування ядерної зброї. До того ж стратегії різняться площею охоплення системою забезпечення безпеки, а також визначеними для реалізації завданнями. У російському варіанті – це збереження для Росії доступу до природних ресурсів у країнах, розташованих по периметру її кордонів, зокрема й учасників Співдружності Незалежних Держав. Також фіксуємо відмінність у ставленні до третіх країн. По-перше, Росія не допускати на простір «своїх» інтересів інші держави й протидіяти посиленню їхнього впливу на пострадянському просторі. По-друге, вона намагатиметься взяти під свій контроль усю територію колишнього СРСР.

Російське розуміння національної безпеки можна охарактеризувати як великодержавницьку (імперську) модель панування або, в нашому варіанті, визначити як «російськоцентризм».

Російська сторона вважає, що її позиція не суперечить принципам двосторонніх відносин, обопільним політич-

ним і військовим гарантіям, що закріплені у дво- та багаторонних документах. Але керується тільки тими положеннями міжнародного права, які визнає сама.

У сфері військового будівництва Росія розробила й реалізувала широкий спектр заходів, покликаних призупинити процес скорочення свого військово-промислового потенціалу й занепаду власної могутності. Усвідомлюючи, що оборонна міць будь-якої держави в сучасних умовах визначається не так чисельністю збройних сил, як їхньою високою боєздатністю й технічною оснащеністю, Росія впритул підійшла до створення професійної армії. Хоча, за більшістю оцінок російських експертів, реформування збройних сил ще далеке від завершення, а отже, й від бажаного результату.

Національно-державна безпека всіх країн забезпечується на глобальному, трансрегіональному й регіональному рівнях. Беручи участь у формуванні різних регіональних і позарегіональних структур, граючи на балансі сил (за часів СРСР) і балансі загроз (сучасна політика), Росія задовольняє інтереси своєї національної безпеки й робить свій внесок у структурування та підтримку світового балансу центрів сили. Вона продовжує здійснювати стратегію рівновіддаленості або рівнонаближеності до основних світових гравців, що виключає конфронтацію з будь-яким із цих центрів впливу, а також залежність від них. Хоча на практиці це не завжди вдається.

Говорити про асиметричне стратегічне партнерство в цьому разі недоречно, адже стратегічне партнерство або розвивається, або ні. Половинчасті кроки, що їх до агресії проти України реалізувала російська сторона, не було партнерством у повноцінному розумінні й не могло задовольнити інтереси України.

Україна усвідомлювала, що відносини з РФ мають бути пріоритетним напрямом зовнішньої політики держави. В «Основних напрямках зовнішньої політики України», схвалених Верховною Радою 2 липня 1993 року, зазначено, що, з огляду на особливості історичного розвитку, геополітичного й гео економічного розташування, українсько-російські відносини є домінують двосторонніми відносинами України з прикордонними державами.

Пріоритетність розбудови стосунків із нашим північним сусідом зумовлена взаємозалежністю, географічним розташуванням, геополітичними чинниками, спорідненістю населення, подібними економічними моделями розвитку, широкими гуманітарними зв'язками.

Україна намагається вибудувати відносини з Росією на принципах і засадах міжнародного права, основні положення яких закріплені у вітчизняних документах: Декларації про державний суверенітет України, Акті проголошення незалежності України, Конституції України, законах України «Про основи національної безпеки України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» тощо.

Міждержавні відносини з Росією охоплюють цілу низку питань політичного та економічного співробітництва, що ґрунтується на розгалуженій договірно-правовій основі. Водночас серед наболілих проблем донині залишаються питання: демаркації державного кордону України, тобто його розмежування з російською територією; розподілу радянської спадщини, зокрема закордонної власності, на частку якої має законне право й український народ; захисту прав власних громадян на території іншої держави; кооперативної міротворчої діяльності, зокрема в Грузії та Придністров'ї; конвенції у сфері науково-технічних розробок і галузі ВПК (боротьба за ринки третіх країн, за «ноу-хау», промисловий шпідіаж із боку Росії тощо). До цього переліку додамо й низку проблем у галузі культури та освіти: переслідування носіїв українства в Росії, закриття україномовних видань, бібліотек, нищення всього українського на противагу розвитку російськомовних і всього російського в Україні тощо.

Стрижневим документом договірно-правової основи двосторонньої співпраці вважається міждержавний **Договір між Україною і Російською Федерацією про дружбу, співробітництво і партнерство** [2], підписання

якого 31 травня 1997 року в Києві Президентами Леонідом Кучмою і Борисом Єльциним вважалось значною історичною подією в українсько-російських відносинах. **Одним із найважливіших положень договору є юридичне визнання сторонами територіальної цілісності одної й непорушності існуючих між двома суверенними країнами кордонів.** Верховна Рада України ратифікувала договір 14 січня 1998 року, нижня палата парламенту Російської Федерації – Державна дума 25 грудня 1998 року, а верхня палата російського парламенту – Рада Федерації 17 лютого 1999 року. Росія зволікала з ратифікацією цього засадничого документа двосторонніх відносин доти, доки український парламент не погодився ратифікувати угоди щодо перебування в Автономній Республіці Крим військової бази Чорноморського флоту РФ, що відкривало шлях для набуття чинності Великим договором.

Отже, визначальними документами українсько-російських відносин є цей базовий договір, яким Росія визнала суверенітет і територіальну цілісність України, Договір про економічне співробітництво на 1998–2007 рр. від 27 лютого 1998 року, угоди щодо Чорноморського флоту від 28 травня 1997 року [3], Договір про державний кордон від 28 січня 2003 року [4], Угода про демаркацію українсько-російського кордону від 8 липня 2010 року [5], Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 року [6] та ін.

Україна й Росія домовилися про демаркацію кордону

Це питання є вкрай важливим, бо без визнаних і закріплених відповідними міжнародними процедурами кордонів не може існувати повноцінна держава. До того ж українсько-російський кордон – це, зокрема, й питання Криму. Отже, 17 травня 2010 року в Києві в рамках візиту до України Президента Росії Дмитра Медведєва міністри закордонних справ України та РФ Костянтин Гриценко й Сергій Лавров підписали угоду про демаркацію українсько-російського державного кордону. Пізніше газета «Дело» повідомила, що Україна погодилася зняти свої вимоги щодо збереження кордону часів СРСР і віддати Росії частину Азовського моря та Керченської протоки. У свою чергу, директор департаменту інформаційної політики МЗС України Олег Волошин заповнив, що Україна не відступатиме від своїх вимог. Незмінність українських вимог підтвердив і міністр закордонних справ України.

22 липня 2010 року Президент України схвалив ратифікацію угоди з Росією про демаркацію державного кордону. Після ратифікації Верховною Радою вона 29 липня набула чинності. 3 серпня 2010 року МЗС України отримав повідомлення російської сторони про завершення внутрішньодержавних процедур з ратифікації угоди. Україна та Росія сформували спільну демаркаційну комісію, що почала практичну роботу з розмітки кордону на місцевості.

Основоположними документами з питань Чорноморського флоту є низка офіційно закріплених домовленостей, серед яких угоди, протоколи, декларації тощо. Найвагомішою з них є Угода між Російською Федерацією та Україною про невідкладні заходи з формування ВМФ Росії та ВМС України на базі Чорноморського флоту від 17 червня 1993 року, м. Москва. Пункт а) статті 2 цього документа закріплює положення про розподіл Чорноморського флоту – надводних кораблів, підводних човнів, військово-повітряних сил, берегових військ, ...а також усієї військової техніки ...та всього нерухомого майна між Росією та Україною **у співвідношенні 50 на 50 відсотків.** А пункт г) закріплює фінансування Чорноморського флоту до його розподілу сторонами у рівних частках 50% на 50% [7].

Угода між Російською Федерацією і Україною про принципи формування ВМФ Росії і ВМС України на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР від 23 червня 1992 року, підписана у м. Дагомис, статтею 5 утверджує положення про комплектування Чорноморського флоту,

що здійснюється призовниками Росії та України у рівних пропорціях 50% на 50%.

Однак 15 квітня 1994 року тодішній Президент України Л. Кравчук у черговій угоді з Б. Єльциним у Москві підписує положення: «Україні залишається 15–20% кораблів і суден Чорноморського флоту» (стаття 2 угоди) [8]. Але в угоді від 9 червня 1995 року, підписаній у м. Сочі, Президент України Л. Кучма у статті 4 підтвердив: «Російській Федерації передається 81,7%, Україні – 18,3% кораблів і суден Чорноморського флоту» [9].

Через деякий час і ці рішення стали не задовольняти російську сторону, й представники РФ почали відверто тиснути на українське керівництво, шантажуючи можливою відмовою від Великого договору, наполягаючи на перегляді згаданих домовленостей. У результаті 28 травня 1997 року було підписано три документи стосовно Чорноморському флоту: Угоду про параметри поділу Чорноморського флоту, Угоду про статус і умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, Угоду між Урядом Російської Федерації і Урядом України про взаєморозрахунки, пов'язані з розділом Чорноморського флоту і перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України.

За цими угодами база Чорноморського флоту РФ у Севастополі в 1997 році була надана в оренду Росії на двадцять років, тобто до 2017 року. Орендна плата Росії за перебування її військового флоту в Севастополі йшла на погашення заборгованості України перед РФ за енергоносії (борг початку 1990-х років), загальний обсяг якої сягав близько 4 мільярдів доларів.

Постійні дебати з російським керівництвом щодо наявності або виведення російського флоту з української території (українських територіальних вод) тривали багато років, аж поки президент В. Янукович дозволив перебувати в Криму військово-морській базі Росії до 2042 року, пролонгувавши попередній термін на 25+5 років. Це неоднозначне рішення було прийняте представниками української влади доволі оперативно. 21 квітня 2009 року відбувся робочий візит президента РФ Д. Медведєва в Україну (м. Харків), під час якого було укладено низку двосторонніх документів, які дістали назву «Харківські угоди». Зокрема, сторони вирішили, що перебування Чорноморського флоту РФ на території України буде продовжено на 25 років з можливістю пролонгації ще на 5 років [10]. При цьому збільшено розмір орендної плати за перебування ЧФ РФ на території України. Голови НАК «Нафтогаз» України і ВАТ «Газпром» підписали Доповнення до контрактів від 19 січня 2009 року про умови купівлі-продажу і транзиту російського газу в 2009–2019 рр.

Домовленості щодо зменшення для України ціни на російський газ упродовж наступних 10 років передбачали, що Росія надасть Україні знижку на газ у розмірі 100 доларів за контрактної ціни газу у понад 330 доларів за тисячу кубометрів. Якщо ціна буде нижча за 330 доларів, знижка становитиме 30% від контрактної ціни. Така інформація дала ЗМІ привід встановити причинно-наслідковий зв'язок між ціною на газ для України й терміном перебування ЧФ РФ в Україні.

То що було причиною прийнятого рішення?

Мабуть, мотиви, які спонукали президента України закріпити державну залежність, слід шукати в «зустрічі у вузькому форматі» між українською та російською сторонами, що тоді відбулася в Харкові.

З другого боку, стрімкі події сьогодення на певний час зняли проблему перебування військової бази Росії на суверенній території України. Тепер Україна за міжнародним правом не буде піддана загрозі визначитися агресором, оскільки з її території чужоземні війська не зможуть нищити суверенітет інших народів і держав.

Список використаних джерел

1. Указ Президента Российской Федерации № 24 от 10 января 2000 года «О Концепции национальной без-

опасности» // Агентство военных новостей. – 2000. – 19 января [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/> 2004/; Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года (утверждена и введена в действие Указом Президента Российской Федерации № 537 от 12 мая 2009 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html> <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>

2. Закон України № 13/98-ВР від 14 січня 1998 року «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією» (Великий договір) / Російсько-українські отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 51–58.

3. Закон України № 547-XIV від 24 березня 1999 року про ратифікацію трьох угод по Чорноморському флоту від 28 травня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/>; Угода між Російською Федерацією і Україною про параметри поділу Чорноморського флоту від 28 травня 1997 року / Російсько-українские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 158 – 164; Угода між Російською Федерацією і Україною про статус і умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року / Російсько-українские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 164 – 167; Угода між Урядом Російської Федерації і Урядом України про взаєморозрахунки, пов'язані з розділом Чорноморського флоту і перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року / Російсько-українские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 167–169.

4. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон (підписаний 28.01.2003 р., ратифікований Законом № 1681-IV від 20.04.2004 р., набув чинності 23.04.2004 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157

5. Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону (підписана 17.05.2010 р., ратифікована Україною Законом № 2466-VI від 08.07.2010 р., набрала чинності для України 29.07.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365

6. Закон України «Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» № 1682-IV від 20 квітня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/>

7. Угода між Російською Федерацією та Україною про невідкладні заходи з формування Військово-Морського флоту Росії та Військово-Морських сил України на базі Чорноморського флоту / Російсько-українские отношения: сб. документов 1990 – 1997. – С. 154.

8. Російсько-українские отношения: сб. документов 1990 – 1997. – С. 156.

9. Угода між Російською Федерацією і Україною по Чорноморському флоту. – Російсько-українские отношения: сб. документов 1990 – 1997. – С. 157.

10. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (підписана 21.04.2010 р., ратифікована Україною Законом № 2153-VI від 27.04.2010 р., набрала чинності для України 14.05.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359

Principles of Ukraine – Russia Relations: Crimea

Liudmyla CHEKALENKO,
Doctor of Political Science,
Professor of the Department of
Regional Systems
and European Integration of the
Diplomatic Academy
of Ukraine under the MFA of Ukraine

The main strategic goals of Russia in the modern world are considered. The author has determined that Russia's key priorities are its interests in the territories of CIS countries. It is proven that, in building relations with Ukraine, Russia is guided solely by its own imperialist goals and does not see our state as an equal partner. The analysis of the signing chronology of bilateral agreements between Ukraine and Russia has shown that the permanence of the Russian Black Sea Fleet in Crimea had always been used by Moscow as a factor of influence and political and military pressure on the Ukrainian party. Accordingly, the division of the Black Sea Fleet of the USSR between the states in the mid-1990-s was one-sided because it was made in favour of the Russian party.

Keywords: Crimea, Ukraine, Russia, the Black Sea Fleet

17

In 1991, Ukraine and the Russian Federation became subjects of international law and leading states of the European and post-Soviet area. That is why, stability not only in the region but also on the continent and the world as a whole, depends on their understanding and partnership.

Russia, as a nuclear power of the 21st century, was afforded the opportunity to focus on strengthening its positions within the territory of the Community of Independent States since the latter had partly been lost during the crisis period [Litska, 2013: 22]. That period was caused, on the one hand, by the default of 1998 which was disastrous for the entire economy; the slump in oil prices which are Russia's main 'strategic weapon'; the Caspian problem (i.e., the distribution of the Caspian Sea wealth), and, on the other hand, by the war in Chechnya and the strengthening of the sovereignties of all the Russian federal republics. Having overcome that period, Russia elaborated a number of methods to renew its positions in the post-Soviet area. In particular, a new National Security Strategy of the Russian Federation conceded it the right to preventive attacks in the cases of any external threats which could easily include the short-term objectives of dominating within the CIS and aims of a larger scale such as having influence outside its borders. We should remember that the Russian Military Doctrine of 1993 did not confirm the state's obligation not to be the first party to use nuclear weapons, even though it had been declared by the Soviet Union. Officially, Moscow believes that such an obligation contradicts the principal view according to which these weapons are considered not as a means of warfare but as a method of deterrence for any potential aggressor.

The Foreign Policy Concept of the Russian Federation of 2003 declared the right to preventive attack without the notice and consent of international structures. Amongst the tasks of the National Security Strategy of the Russian Federation up to 2020, approved by the Decree of President Dmitry Medvedev in May 2009, there is a paragraph on the possibility of using energy resources as a means to blackmail other countries for achieving Russian strategic goals [10].

It should be noted that the main provisions of the Ukrainian and Russian national security strategies are similar with regard to the protection of national interests by each country by all available means. What are their differences? First of all, they differ in the determination of which possible means to ensure the security of the states. The Russian version also foresees the usage of nuclear weapons. In addition, the strategies have different security system coverage areas and certain tasks to be fulfilled. The main objective

determined in the Russian version is to provide Moscow with access to the natural resources of the countries located around the perimeter of Russia's borders, including the CIS participants. Both states also have different relations with third countries. Firstly, Russia would not allow other states to enter the area of 'its' interests and oppose the strengthening of their influence in the former Soviet republics. Secondly, it would try to take control over the entire post-Soviet territory.

The Russian understanding of its national security can be characterized as a great-power (imperial) domination model or, in the case of Ukraine, as 'Russian centralism'.

The Russian party believes that its position does not contradict the principles of bilateral relations, as well as mutual political and military guarantees enshrined in bilateral and multilateral instruments. But it is guided only with the provisions of international law which it recognizes itself.

While improving its military development, Russia has elaborated and implemented a wide range of measures to suspend the process of the reduction of its military and industrial potential, and decay of its power as a whole. Realizing that under modern circumstances the defensive power of any state is not determined by the number of armed forces but rather by high combat effectiveness and the best technical equipment. Russia has closely verged on the creation of a professional army. Although, according to the majority of Russian experts, the reform of the armed forces is far from complete and, thus, far from the desired result.

The national and state security of all countries is guaranteed at global, transregional and regional levels. Taking part in the formation of various regional and extra-regional structures, playing upon the balance of power (in the times of the USSR) and the balance of threats (while implementing the current policy), Russia realizes its national security interests and contributes to the structurization and maintenance of the world balance of the centres of power. It continues to implement the strategy of equidistance from or equi-approximation to the major world players which excludes confrontation with any of these centres of influence, as well as dependence on them. Although, it is not always possible in practice.

In this case, the reasoning regarding the asymmetric strategic partnership is inappropriate as the strategic partnership either develops or not. The incomplete steps which have been realized against Ukraine by the

Russian party before its aggression were not a partnership in the fullest sense as Ukrainian interests could not be satisfied.

Ukraine realized that its relations with Russia should be the main priority of its foreign policy. 'The Key Directions of the Foreign Policy of Ukraine', approved by the Verkhovna Rada of Ukraine on 2 July 1993, prescribes that, pursuant to the specialties of historical development, the geopolitical and geo-economic location of the states, relations with Russia dominate over all the Ukrainian bilateral relations with neighbouring countries.

The priority to develop relations with our northern neighbour is caused by the interdependence of the countries, their geographic location, population affinity, similar economic development models, broad humanitarian ties, and some geopolitical factors.

Ukraine is trying to build relations with Russia under the rules and principles of international law, which are mainly enshrined in the following national documents: the Declaration of State Sovereignty of Ukraine, the Act of Declaration of Independence of Ukraine, the Constitution of Ukraine, the laws of Ukraine 'On Fundamentals of National Security' and 'On the Foundations of Domestic and Foreign Policy', etc.

The interstate Ukraine – Russia relations cover a variety of issues on political and economic cooperation grounded on an extensive legal basis. At the same time, the most urgent issues still include the problems of demarcation of the state border of Ukraine, i.e. the separation of the national territory from Russia's; distribution of the Soviet legacy, including foreign property, a share of which legally belongs to the Ukrainian people; protection of the rights of its citizens in the territory of another state; mutual peace-making activities, in particular, in Georgia and Transnistria; competition in the fields of scientific and technological development, and in the military, industrial complex (struggle for the markets of the third countries and know-how, Russian industrial espionage, etc.). This list can be expanded with a number of problems in the spheres of culture and education: the persecution of Ukraine's supporters in Russia, the closure of Ukrainian publishing houses and libraries, the annihilation of all the Ukrainian as opposed to the development of all the Russian and Russian-speaking people in Ukraine, and so on.

The core document of the legal basis of bilateral cooperation between the states is the Treaty on Friendship, Cooperation, and Partnership between Ukraine and the Russian Federation [3]. It was signed on 31 May 1997 in Kyiv by the President of Ukraine Leonid Kuchma and the President of the RF Boris Yeltsin that was considered to be a significant historical event in Ukraine – Russia relations. **The legal recognition by the parties of their territorial integrity and inviolability of borders existing between the two sovereign nations is one of the most important provisions of the Treaty.** The Verkhovna Rada of Ukraine ratified the Treaty on 14 January 1998, the lower house of the Russian Parliament – the State Duma – did it on 25 December 1998, and the upper house of the Russian Parliament – the Federation Council – on 17 February 1999. Russia had delayed the ratification of this fundamental document of bilateral relations until the Ukrainian parliament agreed to ratify the agreements on the permanence of the military base of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the Autonomous Republic of Crimea, and that paved the way for the Great Treaty to enter into force.

Thus, the main documents of Ukraine – Russia relations are this basic Treaty in which Russia recognized the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, the Treaty on Economic Cooperation for 1998-2007 of 27 February 1998, the agreements on the Black Sea Fleet of 28 May 1997 [5], the Treaty on the Ukrainian-Russian State Border of 28 January 2003 [2], the Agreement on Demarcation of the Ukrainian-Russian Border on 17 May 2010 [6], the Treaty on Cooperation in the Use of the Sea of Azov and the Strait of Kerch on 24 December 2003 [1], etc.

Ukraine and Russia agreed on border demarcation

This issue is extremely important because a fully-fledged state cannot exist without recognized borders which are assigned by the appropriate international procedures. In addition, the Ukrainian-Russian border problems also include the issue concerning Crimea. So, on 17 May 2010, within the framework of the visit of the President of the Russian Federation Dmitry Medvedev to Ukraine the ministers for foreign affairs of Ukraine and Russia Kostyantyn Gryshchenko and Sergey Lavrov had signed the Agreement on the Demarcation of the Ukrainian-Russian Border. Later, the newspaper 'Delo' reported that Ukraine had agreed to abandon its claims for preserving the border of Soviet times and to transfer a part of the Sea of Azov and the Strait of Kerch to Russia. In turn, the Director of the Information Policy Department of the MFA of Ukraine Oleh Voloshyn assured that Ukraine would not reject its claims. The firmness of the Ukrainian claims was also confirmed by the Minister for Foreign Affairs of Ukraine.

On 22 July 2010, the President of Ukraine approved the ratification of the Agreement on the Demarcation of the Ukrainian-Russian Border. It came into force on 29 July 2010 when was ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine. On 3 August 2010, the MFA of Ukraine received notification from the Russian party on the completion of internal procedures concerning the Agreement ratification. Ukraine and Russia formed the Joint Demarcation Commission which began its practical work on marking the boundary on the ground.

The fundamental documents on the Black Sea Fleet

are a range of officially concluded instruments, including agreements, protocols, declarations, etc. The most significant is the Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Urgent Measures for Formation of the Navy of the Russian Federation and the Naval Forces of Ukraine on the Basis of the Black Sea Fleet of 17 June 1993 signed in Moscow. Item a) of Article 2 of this document establishes provisions on the division of the Black Sea Fleet (surface ships, submarines, air forces, coastal forces), ... as well as of all the military technology ... and property between Russia and Ukraine in the ratio of 50 to 50 per cent. Item d) envisages that the Black Sea Fleet shall equally (pursuant to 50/50 split) be financed by the parties before its division [7].

Article 5 of the Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Principles of Formation of the Navy of the Russian Federation and the Naval Forces of Ukraine on the Basis of the Black Sea Fleet of the Former USSR of 23 June 1992, signed in Dahomys, establishes the provisions on procurement of the Black Sea Fleet carried out by Ukrainian and Russian recruits according to a 50/50 split.

However, on 15 April 1994 in Moscow, the President of Ukraine Leonid Kravchuk and the President of Russia Boris Yeltsin signed the next Agreement which stipulated that "Ukraine receives 15-20 per cent of the ships and vessels of the Black Sea Fleet" (Article 2 of the Agreement) [8]. But, signing the Agreement of 9 June 1995 in Sochi, the President of Ukraine Leonid Kuchma confirmed that "the Russian Federation obtains 81.7 per cent of the ships and vessels of the Black Sea Fleet, and Ukraine – only 18.3 per cent of them" (Article 4) [9].

After a while, those decisions also became inappropriate for the Russian party, and the RF representatives began openly suppressing the Ukrainian leadership and blackmailing it with the possible failure to carry out the provisions of the Great Treaty and insisting on a review of the above-mentioned arrangements. As a result, on 28 May 1997 the parties signed three documents concerning the Black Sea Fleet: the Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Parameters of Division of the Black Sea Fleet; the Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Status and Condition of Permanence of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the Territory of Ukraine; the Agreement between the Government of

Ukraine and the Government of the Russian Federation on Mutual Settlements Related to the Division of the Black Sea Fleet and the Permanence of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the Territory of Ukraine.

Under these agreements, in 1997 the Black Sea Fleet base in Sevastopol was leased to Russia for twenty years, i.e. until 2017. The rent for the permanence of the Russian Navy in Sevastopol was used to amortize Ukraine's debt for Russian energy (the debt of the early 1990-s) which reached about USD 4 billion in total.

The constant debate between the Ukrainian and Russian leaderships on the permanence or withdrawal of the Russian Fleet from the territory of Ukraine (Ukrainian territorial waters) had been continued for many years until the President of Ukraine Viktor Yanukovich extended the permanence of the Russian naval base in Crimea up to 2042 while prolonging the preliminary period by 25+5 years. That controversial decision was taken by the Ukrainian authorities fairly quickly. On 21 April 2010, the President of the Russian Federation Dmitry Medvedev paid a working visit to Ukraine (to the city of Kharkiv) during which the parties concluded a number of bilateral agreements to be called 'the Kharkiv agreements'. In particular, they agreed that the permanence of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in Ukraine would extend by 25 years with the possibility of an extension of another 5 years [4]. At the same time, Ukraine increased the rent for the permanence of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in its territory. The chairmen of the NJSC 'Naftogaz Ukraine' and the OJSC 'Gazprom' concluded a Contract of the purchase and sale of natural gas from 2009 to 2019 and the Contract on volumes and terms and conditions of gas transit through the territory of Ukraine for the period from 2009 to 2019 as the annexes to the contracts of 19 January 2009.

The arrangements on the reduction of Russian gas prices for Ukraine over the next 10 years envisaged that Russia would provide Ukraine with a gas discount of USD 100 if the contract gas price equals more than USD 330 per one thousand cubic metres. If the price is lower than USD 330, the discount would be equal to 30 per cent of the contract price. This information gave the media cause to establish a cause-and-effect relationship between the gas price for Ukraine and the term of the permanence of the Black Sea Fleet of the RF in Crimea.

So, what was the reason for that decision?

Perhaps, the motives which prompted the President of Ukraine to strengthen the state dependence should be found within 'the meeting in a narrow format' between the Ukrainian and the Russian parties that took place in Kharkiv.

On the other hand, now the rapid political developments have temporarily removed the problem of permanence of the Russian military base in the sovereign territory of Ukraine. According to international law, Ukraine would not be put at threat of being determined as an aggressor because foreign troops (to be deployed within the borders of Ukraine) are not able to destroy the sovereignty of other nations and states.

References

1. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 р. [The Treaty on Cooperation in the Use of the Sea of Azov and the Strait of Kerch, 24 December 2003], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_205>

2. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. [The Treaty on the Ukrainian-Russian State Border, 28 January 2003], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157>

3. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31

травня 1997 р. [The Treaty on Friendship, Cooperation, and Partnership between Ukraine and the Russian Federation, 31 May 1997], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006>

4. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 р. [The Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Permanence of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the Territory of Ukraine, 21 April 2010], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359>

5. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р. [The Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Russian Federation on Mutual Settlements Related to the Division of the Black Sea Fleet and the Permanence of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the Territory of Ukraine, 28 May 1997], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_077>

Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28 травня 1997 р. [The Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Parameters of Division of the Black Sea Fleet, 28 May 1997], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_075?test=XNLMf5x.qwjGwS2wZiKAuQ3OH14fgs80msh8Ie6>

Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р. [The Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Status and Condition of Permanence of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the Territory of Ukraine, 28 May 1997], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076>

6. Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону від 17 травня 2010 р. [The Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Demarcation of the Ukrainian-Russian Border, 17 May 2010], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365>

7. Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту від 17 червня 1993 р. [The Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Urgent Measures for Formation of the Navy of the Russian Federation and the Naval Forces of Ukraine on the Basis of the Black Sea Fleet, 17 June 1993], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_046>

8. Угода між Україною та Російською Федерацією про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту від 15 квітня 1994 р. [The Agreement between Ukraine and the Russian Federation for a phased settlement of the Black Sea Fleet problems, 15 April 1994], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_128>

9. Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту від 9 червня 1995 р. [The Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Black Sea Fleet, 9 June 1995], <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_082>

10. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г. Утверждена Указом Президента Российской Федерации № 537 от 12 мая 2009 г. [The National Security Strategy of the Russian Federation up to 2020, approved by the Decree of the President of the Russian Federation № 537, 12 May 2009], <<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>>

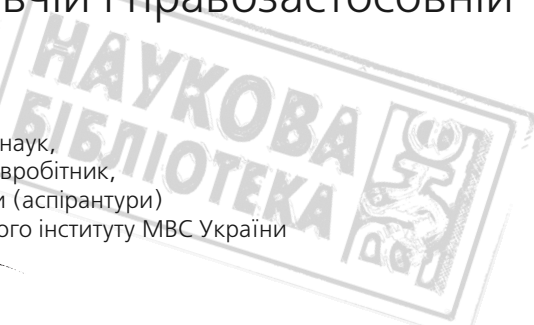
11. **Litska O.** (2013) 'Правові наслідки для України укладення Договору про зону вільної торгівлі в межах СНД' [Judicial consequences of conclusion of the CIS FTA Agreement for Ukraine], *Віче* 12: 20-23.

Результати анкетування суддів апеляційних інстанцій щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх та можливість їх використання в законодавчій і правозастосовній діяльності

Єгор НАЗИМКО,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
начальник ад'юнктури (аспірантури)
Донецького юридичного інституту МВС України

20

На основі проведеного анкетування суддів щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх надано науково-практичні рекомендації стосовно вдосконалення чинного законодавства в зазначеній сфері. Розглянуто процедури призначення покарання, мету покарання, проблемні питання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Надаються поради щодо підвищення ефективності правозастосовної практики.
Ключові слова: неповнолітній, покарання, суддя, анкетування, вдосконалення.

На основе проведенного анкетирования судей по проблемам эффективности применения наказания к несовершеннолетним даны научно-практические рекомендации по совершенствованию действующего законодательства в указанной сфере. Рассмотрены процедуры назначения наказания, цели наказания, проблемные вопросы освобождения несовершеннолетних от наказания и его отбывания. Даются советы по повышению эффективности правоприменительной практики.
Ключевые слова: несовершеннолетний, наказание, судья, анкетирование, совершенствование.

Проблеми покарання неповнолітніх, застосування до них заходів кримінально-правового впливу перебувають у колі постійної уваги держави, громадськості та вчених. З часу набрання чинності в 2001 році Кримінальним кодексом України (далі – ККУ) цій проблематиці присвячено більше десятка дисертаційних досліджень, у яких розроблено шляхи та напрями вдосконалення законодавства в зазначеній сфері. Однак, незважаючи на це, ситуація в ювенальній юстиції докорінно не змінюється. Це зумовлює потребу звернення до фахівців.

Мета запропонованої статті – проаналізувати результати анкетування суддів щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх та запропонувати шляхи вдосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Зазначмо, що анкетування проводилося на базі Національної школи суддів України 28 жовтня 2013 року [1, арк. 1]. Мету анкетування визначено як з'ясування думки респондентів щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх.

Для досягнення поставленої мети було поставлено такі прогностичні завдання: 1) виявити недоліки чинного законодавства; 2) розробити пропозиції щодо покращення якості законодавства про кримінальну відповідальність та підвищення ефективності його застосування; 3) підтвердити чи спростувати отримані результати власних наукових розробок.

Як респондентів обрано суддів судових палат у кримінальних справах апеляційних судів областей, міст Києва, Севастополя, Апеляційного суду АР Крим. Підстава для анкетування саме них – їхній професіоналізм, компетентність, досвід практичної роботи у сфері здійснення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх (від 8 років), сформована

позиція (думка) та власне уявлення щодо питань, які стосуються застосування покарання до неповнолітніх.

Запитання в анкеті формувалися так, щоб максимально уникнути розбіжностей, непослідовності й алогічності у відповідях респондентів. Якщо на початку анкетування респондент принципово підтримував чи заперечував ту чи іншу позицію у кримінально-правовій сфері, то ця тенденція мала зберегтися й надалі, відбившись у певних відповідях. Це посприяло дотриманню головної ідеї анкетування – об'єктивно з'ясувати позицію респондента як досвідченого фахівця у сфері здійснення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх.

Перше запитання анкети було таке: «Яким чином, з вашої точки зору, останніми роками змінився стан призначення покарання неповнолітнім?». З метою з'ясування професійної думки суддів щодо сучасних тенденцій у сфері призначення покарання неповнолітнім варіанти відповідей не пропонувалися. Переважна більшість респондентів (14 осіб, або 53,9%) вважали, що покарання неповнолітніх стали більш м'якими (лояльними, ліберальними, без позбавлення волі), в процесі призначення покарання почала простежуватися гуманність, збільшилася кількість звільнень від нього. Такі відповіді зумовлені широкою практикою гуманізації кримінального законодавства в цілому та покарання неповнолітніх зокрема. 7 суддів (26,9%) вважали, що стан справ у цій сфері останніми роками не змінився, а 5 (19,2%) зазначили, що нині простежується надмірна лояльність до неповнолітніх, яка призводить до рецидиву та вчинення більш тяжких злочинів.

Аналіз відповідей на перше запитання дає підстави стверджувати, що більшість суддів вважають, що призначення покарання неповнолітнім стало гуманнішим, однак певна їх частина з професійною обережністю й критикою став-

ляться до надмірної та необґрунтованої гуманізації цієї сфери.

Друге запитання спрямоване на з'ясування думки респондентів про те, як має розвиватись інститут покарання неповнолітніх. По 10 суддів (або 38,5%) відповіли, що необхідно або послабити каральний ефект покарання неповнолітніх, або залишити його без змін. З респонденти (11,5%) запропонували поєднати каральний ефект із вихованням неповнолітніх та залученням їх до співпраці. Троє суддів (11,5%) запропонували посилити каральний ефект покарання неповнолітніх.

Розподіл відповідей на це запитання підтверджує висновок про те, що неповнолітні як окрема категорія осіб потребують особливого ставлення законодавчого та інших державних органів до справи застосування покарання.

Завдання третього запитання – з'ясувати думку суддів щодо мети застосування покарання до неповнолітніх. Важливість визначення професійної точки зору з цього питання зумовлена тим, що в системі цілепокладання мета тісно пов'язана із засобами її досягнення. І це потребує науково обґрунтованості та практичної досяжності мети покарання неповнолітніх. А засоби її досягнення повинні бути найоптимальнішими.

15 суддів (57,7%) відповіли, що покарання неповнолітніх має на меті їх виправлення. 8 респондентів (30,8%) зазначили, що завданнями покарання неповнолітніх є спеціальна превенція, а 3 судді (11,5%) – загальна превенція. Особливістю було те, що три особи зазначили: перед покаранням неповнолітніх ставиться подвійне завдання – виправлення та спеціальна превенція. В жодній відповіді не було встановлено кару й не поєднано всі чотири компоненти мети покарання, визначеної у ст. 50 КК України.

Такі відповіді дають можливість зробити висновок про необхідність законодавчого закріплення мети покарання неповнолітніх – виправлення. Інші «загальні цілі покарання» мають розцінюватись як сутність покарання (кара) або як позитивні соціально-психологічні наслідки застосування покарання до неповнолітніх (загальна та спеціальна превенція). Подібні результати отримано нами в попередніх дослідженнях [5].

Відповіді на наступне запитання «Як ви вважаєте, чи можливе в сучасних умовах досягнення мети виправлення неповнолітніх злочинців узагалі?» загострили проблематику розуміння ефективності реалізації кримінального та кримінально-виконавчого законодавства у сфері покарання неповнолітніх. 24 судді (92,3%) вказали, що цієї мети можна досягти частково, і лише 2 респонденти (7,7%) – повністю. Такі відповіді насамперед зумовлені недосконалістю законодавства, низькою ефективністю його застосування як у кримінально-правовій, так і в кримінально-виконавчій площинах.

П'яте запитання було спрямоване на розв'язання проблеми досягнення виправлення неповнолітніх та сформульоване так: «З вашої точки зору, як можна досягнути мети виправлення неповнолітніх?».

Варіантів відповідей респондентам запропоновано не було, у зв'язку з чим отримано найрізноманітніші формулювання. Їх узагальнено у дві групи. 21 респондент (80,8%) вказав, що досягти мети виправлення можливо шляхом вдосконалення процедури реалізації покарання (шляхом зміни оточення, залучення до суспільно корисної праці та соціальних програм, формування в неповнолітніх позитивних соціальних зв'язків, розроблення курсів реабілітації, стимулювання та психологічної допомоги, поглибленого вивчення особи неповнолітнього, формування свідомої правомірної поведінки тощо).

5 відповідей респондентів (19,2%) нами узагальнено так: «Шляхом загальнодержавної профілактичної роботи». Оскільки опитані судді відповідали, що досягти виправлення можна шляхом: зміни ставлення суспільства до неповнолітніх злочинців; посилення ролі родини, школи у вихованні; розширення позашкільних закладів (спортивних, музичних тощо); заборони пропаганди насильства по телебаченню; посилення відповідальності за реалізацію тютюнових виробів, алкогольних напоїв неповнолітнім; проведення роз'яснювальної роботи в школах.

Отримані відповіді свідчать, що досягнення мети покарання неповнолітніх залежить як від загальнокультурних, соціальних чинників, так і від належної організації та вдосконалення процедури реалізації покарання.

Запитання № 6 стосувалося чинників впливу на обрання суддями виду та розміру чи строку покарання неповнолітнім, які вчинили злочин. 22 респонденти (84,7%) відповіли, що під час призначення покарання суд враховує особистість винного та суспільну небезпечність злочину. Вісім суддів (30,8%) також зазначили, що під час призначення покарання враховують мету та мотив злочину. І лише дві особи вказали, що судді враховують й інші чинники.

Відповідно до ст. 103 ККУ під час призначення покарання неповнолітньому суд, окрім обставин, передбачених у ст.ст. 65-67 ККУ, враховує умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. Стаття 65 ККУ встановлює загальні засади призначення покарання.

Як бачимо, розуміння суддями того, які саме чинники впливають на обрання виду та розміру покарання неповнолітньому, не повною мірою відповідає напрямкам розвитку ювенальної пенології, гарантіям призначення справедливого покарання. Такий стан справ зумовлений як суб'єктивними чинниками, так і тим, що загальні засади призначення покарання неповнолітнім не є уніфікованими. Тож потрібно відповідно вдосконалити чинне законодавство у сфері призначення покарання неповнолітнім та підвищити ефективність його застосування.

Сьоме запитання «Як ви вважаєте, чи необхідно диференціювати відповідальність осіб до 18 років та осіб від 18 до 21 року?» спрямоване на з'ясування необхідності внесення відповідних змін та доповнень до ККУ, а також підтвердження отриманих результатів наукових досліджень [6, с. 168]. Ми вважаємо, що у кримінальному праві, з огляду на різні чинники як соціального, так і психофізичного характеру, молодь треба розділити на такі групи: від 14 до 16 років; від 16 до 18 років; від 18 до 21 року. Відповідно, для кожної групи необхідно диференціювати заходи кримінально-правового впливу, в тому числі – покарання. Нашу думку підтримали 16 респондентів (61,5%). 10 суддів (38,5%) відповіли, що такої потреби немає. Як бачимо, переважна більшість підтримує наші пропозиції. Хоча відсоток міг бути й більшим, якщо б ми провели перед анкетуванням попередню роз'яснювальну роботу.

Наступне запитання «На вашу думку, чи є дієвим звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням?» виявило парадоксальну річ. 18 суддів зазначили, що дієвість звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням є посередньою (16 респондентів, або 61,5%) чи взагалі зводиться до мінімуму (дві особи, або 7,7%). Лише 8 суддів (30,8%) зазначили, що цей вид звільнення неповнолітніх від відбування покарання є дієвим. Однак практика ювенальної юстиції свідчить, що звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням є найпоширенішим заходом кримінально-правового впливу на них. Це підтверджено статистикою та науковими дослідженнями [2, с. 1]. Якщо ж переважна більшість суддів вважає цей захід мало-ефективним, то постає запитання: чи не надмірно заполітизованими є процеси гуманізації кримінальної відповідальності?

Дев'яте запитання «Як ви вважаєте, чи адекватним є те коло обов'язків, які може покласти суд на неповнолітнього під час його звільнення від відбування покарання з випробуванням?» було логічним продовженням попереднього. Однак серед 8 респондентів, які вважають цей вид звільнення неповнолітніх від відбування покарання дієвим, лише одна особа (12,5% від складу групи) відповіла, що всі обов'язки є доцільними та повною мірою забезпечують виправлення. Інші 5 респондентів з цієї групи (62,5% від її складу) вказали, що обов'язки в цілому виконують своє функціональне призначення, а одна особа (12,5%) взагалі зазначила, що обов'язки не виконують свого функціонального призначення. Інші 18 осіб, які ставлять під сумнів ефективність цього виду звільнення від відбування покарання, відповіли, що зазначені обов'язки не є дієвими.

Такі відповіді суддів дають підстави стверджувати: перелік обов'язків, що покладаються на неповнолітнього під час

його звільнення від відбування покарання з випробуванням, необхідно переглянути та оновити.

Цей висновок підтверджується відповідями на наступне запитання: «Чи необхідно розширити перелік обов'язків, які може покласти суд на неповнолітнього під час його звільнення від відбування покарання з випробуванням?». 25 респондентів (96,2%) відповіли, що перелік обов'язків потребує розширення. Лише одна особа (3,8%) вказала, що він у цілому є ефективним.

Відповіді стосовно того, що зазначений перелік обов'язків потребує розширення, були достатньо прогнорозованими [4, с. 17]. У зв'язку з цим суддям було запропоновано дати відповідь на те, як їх розширити в законодавстві. Три особи (11,5%) вказали, що необхідно розширити перелік обов'язків у ст. 76 ККУ, 11 осіб (42,2%) – що у 15-му розділі Загальної частини ККУ необхідно передбачити окрему статтю, де буде встановлено таке коло обов'язків. 12 осіб (46,2%) підтримали пропозицію ухвалити окремий закон про покарання неповнолітніх в Україні. Як бачимо, у відповідях суддів простежується думка про потребу уніфікації законодавства про покарання неповнолітніх. І вона є достатньо обґрунтованою. Наприклад, законодавство ФРН також передбачає окремі закони про покарання неповнолітніх.

Наступне запитання стосувалося того, яке покарання, на погляд суддів, є найефективнішим. 4 особи відповіли, що найефективнішими видами покарання неповнолітніх є позбавлення волі та арешт. Однак респонденти наголошували, що арешт має бути нетривалим – як «шокова терапія» для неповнолітнього.

13 осіб (50%) вказали, що найефективнішим є обмеження волі. Однак цей вид покарання не так часто призначається неповнолітнім, як інший вид кримінально-правового впливу – звільнення від відбування покарання з випробуванням (68% від усіх засуджених неповнолітніх). Тому цілком природно, що 8 суддів (30,8%) вважають цей вид кримінально-правового впливу видом покарання та переконані в його ефективності.

Відповіді на поставлене запитання свідчать, що справжнього ефективного покарання неповнолітніх у вітчизняному законодавстві не передбачено або механізми його реалізації є неідеальними [3, с. 14].

У відповіді на запитання «Чи потребує існуюча система покарань неповнолітніх удосконалення?» всі 26 суддів (100%) відповіли, що потребує розширення для більш адекватного застосування покарань. Ними також було запропоновано такі шляхи досягнення цієї мети: а) внести до закону інші, альтернативні міри покарання; б) запровадити інститут пробації. Така одностайність спеціалістів у відповідях та їхні пропозиції мають бути враховані в законотворенні, під час доопрацювання та ухвалення Закону України «Про пробацію».

Наступне запитання «Приймаючи рішення про направлення неповнолітніх у виховну колонію, чи розраховуєте ви на їх виправлення?» також виявило проблеми у сфері покарання неповнолітніх. Виявилось, що 12 суддів (майже 50%) не розраховують на виправлення неповнолітнього під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі, але приймають рішення про його застосування. Зрозуміло, певна частина таких відповідей зумовлена тим, що деякі неповнолітні вчиняють злочин систематично, з особливою жорстокістю тощо. Однак частина відповідей спричинена низьким рівнем ефективності цього виду покарання. Це ще раз підтверджує, що види покарань для неповнолітніх треба переглядати.

Наступне запитання спрямоване на з'ясування ефективності ще одного виду покарання неповнолітніх – штрафу. Лише сім опитаних суддів (34,6%) вважають його ефективним. Решта 19 осіб (65,4%) відповіли, що цей вид покарання неідеальний.

Ми вже зазначали, що покарання у вигляді штрафу для неповнолітніх має бути модифікованим у інший вид, який передбачав би відшкодування завданого шкоди власною працею, а не батьківськими статками (або замінене громадськими роботами). За чинного нині механізму застосування штрафу до неповнолітніх є неідеальним.

Останнє запитання в анкеті сформульоване так: «Які питання покарання неповнолітніх залишаються проблемни-

ми та потребують вирішення?». Серед наданих суддями відповідей слід виокремити такі:

- а) формальний підхід до обрання міри покарання неповнолітнім;
- б) відсутність ефективності виховання неповнолітніх під час виконання покарання;
- в) відсутність можливості індивідуалізувати покарання неповнолітньому через обмеженість видів покарань, які можуть до них застосовуватися;
- г) відсутність реального контролю за неповнолітніми в період испыткового строку.

Результати анкетування дають змогу дійти таких висновків:

- 1) неповнолітні як окрема категорія осіб потребують особливого ставлення законодавця та інших державних органів до справи застосування покарання;
- 2) до гуманізації покарання неповнолітніх необхідно ставитись обережно та критично, щоб не допустити надмірності та необґрунтованості;
- 3) досягнення мети покарання неповнолітніх залежить як від загальнокультурних, соціальних чинників, так і від належної організації та вдосконалення процедури реалізації покарання;
- 4) на законодавчому рівні мету покарання неповнолітніх треба передбачити лише одну – виправлення;
- 5) у зв'язку з тим, що загальні засади призначення покарання неповнолітнім не є уніфікованими, варто ухвалити окрему норму, яка передбачала б загальні засади призначення покарання неповнолітнім;
- 6) для диференціації покарання неповнолітніх слід передбачити різні види покарань для таких вікових груп: від 14 до 16 років; від 16 до 18 років; від 18 до 21 року.
- 7) необхідно забезпечити індивідуальний підхід до обрання міри покарання неповнолітнім на рівні або ККУ, або методичних рекомендацій тощо;
- 8) перелік обов'язків, що покладаються на неповнолітнього під час його звільнення від відбування покарання з випробуванням, необхідно переглянути та оновити;
- 9) система покарань неповнолітніх потребує розширення шляхом: а) внесення до закону інших, альтернативних видів покарання; б) запровадження інституту пробації.
- 10) потребує наукового обговорення можливість розроблення проекту Закону України «Про покарання неповнолітніх».

Список використаних джерел

1. Лист Національної школи суддів України № 020-05-3347 від 30 жовтня 2013 р. // Архів Донецького юридичного інституту МВС України, спр. 4-Л, 40 арк.
2. Герасимчук Л. В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л. В. Герасимчук; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2013. – 20 с.
3. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. Ю. Коновалова; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 20 с.
4. Назимко Є. Покарання неповнолітніх: аналіз та моделювання подальших змін і доповнень до розділу XV Загальної частини Кримінального кодексу України / Є. Назимко // Віче. – 2013. – № 2. – С. 16–19.
5. Назимко Є. С. Мета у системі цілепокладання покарання неповнолітніх за кримінальним правом України / Є. С. Назимко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 682–686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/20124/12neckpu.pdf>
6. Назимко Є. С. Покарання за злочини, вчинені спільно з дітьми: проблеми нормативно-правового регулювання та практики його застосування / Є. С. Назимко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): науково-практичний журнал. – 2013. – № 2 (30). – С. 161–169.

Results of a Questionnaire Poll on the Effectiveness of Juvenile Punishments Conducted amongst Judges of Appellate Courts, and the Possibility to Use These Results in Legislative and Law Enforcement Activities

Igor NAZIMKO,
Ph.D. in Law,
Senior Scientific Researcher,
Head of the Postgraduate Studies of
the Donetsk Law Institute of
the Ministry of Internal Affairs of
Ukraine

On the basis of a questionnaire poll regarding the effectiveness of juvenile (minors') punishments conducted amongst judges, the scientific and practical recommendations to improve the current legislation in the proper area are revealed. The procedures for imposing punishment, the purposes of punishment and the problematic issues of releasing minors from serving punishment are considered. Advice on the improvement of law enforcement practices is given.

Keywords: minor, punishment, judge, questionnaire poll, improvement

23

The problems of punishment and the application of criminal sanctions to minors are always under the attention of the state, society and scientists. Since the Criminal Code of Ukraine (hereinafter, the CCU) came into force in 2001, more than a dozen dissertation researches have been devoted to these problems in order to resolve the ways and directions necessary for the improvement of legislation in the above-mentioned sphere. Despite that, the nature of juvenile justice has not radically changed. It is connected with the necessity of input from experts.

The proposed article focuses on the analysis of the results of a questionnaire poll regarding the effectiveness of juvenile (minors') punishments conducted amongst judges, and on the ways to improve current legislation in this sphere.

We must note that the questionnaire poll was conducted amongst representatives of the National School of Judges on 28 October 2013 [1]. The aim of the poll was to explore the opinion of respondents regarding the effectiveness of the imposition of punishment on minors.

In order to achieve that goal, there were the following prognostic tasks: 1) to discover the drawbacks of current legislation; 2) to work out recommendations to improve the quality of legislation concerning criminal liability, and to increase the efficiency of its application; 3) to confirm or deny the results of proper scientific research.

The respondents were represented by judges of the Trial Chambers of the Courts of Appeal of the Ukrainian regions, the cities of Kyiv and Sevastopol, and the Court of Appeals of the AR of Crimea. The reason for conducting the poll amongst these judges was their professionalism, competence, practical experience in the sphere of criminal justice applied to minors (more than 8 years old), generated position (point of view) and their own notions concerning the imposition of punishment on minors.

The questions in the questionnaire were put forth in a manner to avoid discrepancies, inconsistencies and the illogicality of the respondents' answers. If at the beginning of the questionnaire poll the respondent had confirmed or denied any position out of the criminal sphere in principle, that tendency should remain supported with certain answers. This contributed to the main idea of the questionnaire poll which was to make clear the objective opinion of a respondent experienced in the sphere of criminal justice applied to minors.

The first question in the questionnaire was: "What is your point of view on the changes of the process of imposing punishment on minors which have taken place in recent years?" In order to examine the professional opinion of judges regarding modern trends in the sphere of imposing punishment on minors, the variants of answers were not proposed. The majority of respondents (14 people, or 53.9%) considered that the punishments of minors had become more lenient (loyal, liberal, without imprisonment); the process of imposing punishment had become more human; the number of releases from punishment had sufficiently increased. Such answers were caused by the widespread practice of the humanization of criminal legislation as a whole, and, in particular, the provisions concerning the punishment of minors. 7 judges (26.9%) thought that the situation in that sphere had not changed recently, and 5 (19.2%) people noted that nowadays one could observe an excessive leniency or loyalty to minors that led to the repeated commission of and graver crimes.

The analysis of the answers to the first question allows for the assertion that the majority of judges think that the imposition of punishment on minors has become more human. However, some of them consider the excessive and ungrounded humanization of the present sphere with some professional caution and criticism.

The second question was aimed at defining the respondents' opinion regarding the development of the system of juvenile (minors') punishment.

Judges, in groups of 10 (or 38.5%), answered that it was necessary either to weaken the punitive measures or to keep them unchanged. 3 respondents (11.5%) proposed the combining of punitive measures with the upbringing of minors and their joining to some types of cooperation. 3 judges (11.5%) proposed the strengthening of punitive measures for minors.

The distribution of answers to that question confirmed the conclusion that minors, as a separate category of people, need special consideration regarding the legislative and other state bodies whilst imposing punishment.

The objective of the third question was to find out the opinion of judges regarding the aim of imposing punishment on minors. The importance of defining a professional point of view concerning that question is needed because of the fact that the aim is closely linked to the method of its

achievement within the targeted system. This means that the aim of punishment imposed on minors needs to be scientifically justified and practically accessible. Its achievement should rely on the most optimum methods.

15 judges (57.7%) answered that a minors' punishment needs to be aimed at their rehabilitation. 8 respondents (30.8%) noted that the objective of such punishment is specific prevention, whereas 3 judges (11.4%) mentioned common prevention. The peculiarity of that stage was the fact that 3 people noted the double task set forth for the punishment of minors which includes rehabilitation and special prevention. None of the responses set the punishment and combined all four components of the punishment's aim with regard to Article 50 of the CCU.

Such responses provide us with the opportunity to make conclusions regarding the necessity of the legal recognition of the aim of juvenile (minor's) punishment which is their rehabilitation. Other 'common aims of punishment' should be considered as an essence of punishment (the execution) or as positive social and psychological consequences of imposing punishment on minors (common and special preventions). Similar results were obtained during previous researches [Nazimko, 2012: 682-683].

The answers to the next question – "In general, do you think it is possible to reach the aim of rehabilitating juvenile criminals in modern conditions?" – sharpened the problems of understanding the effectiveness of implementation of the criminal and executive laws in regards to juvenile punishment. 24 judges (92.3%) pointed out that the aim concerned could be reached partially, and only 2 respondents (7.7%) answered that it could be attained in full. Such answers are primarily caused by the imperfection of legislation and the minimum effectiveness of its application both in the criminal legislative and the criminal and executive areas.

The fifth question aimed at solving the problems of achieving the rehabilitation of minors was formulated as follows: "What is your point of view regarding the possibility of reaching the goal of rehabilitating minors?"

There were no variants of answers proposed to the respondents, and consequently, the formulations differed in all of the responses. They were collected into two groups. 21 respondents (80.8%) pointed out that it is possible to reach the aim of rehabilitation when the punishment realization procedure is improved (by means of changing the milieu of minors and their involvement into community services and social programmes, forming positive social contacts amongst them, elaborating rehabilitation courses, stimulating and rendering psychological assistance, the advanced studying of a minor's personality, developing conscious, legitimate behaviour, etc.).

5 answers of the respondents (19.2%) were summarized as follows: "By means of a national preventive programme". As the judges answered that rehabilitation could be reached through the changes of a community's attitude to juvenile criminals; the strengthening of the role of family and school in the upbringing process; the expansion of extra-curricular establishments (sports, musicals, etc.); the prohibition of violent propaganda on TV; the increasing of the responsibility for selling tobacco products and alcoholic beverages to minors; the conducting of explanatory work at schools.

The answers received demonstrate that juvenile punishment depends not only on the common cultural and social factors but also on the proper organization and improvement of the procedure of the realization of punishment.

Question № 6 concerned the factors of influence under which judges select the kind and measure of punishment for juvenile criminals. 22 respondents (84.7%) answered that in imposing a punishment the court considers the personality of a culprit and the social significance of the crime. 8 judges (30.8%) also mentioned that when imposing a punishment they consider the aim and the motive of the crime. Only 2 people said that the judges also consider other factors.

With regard to the provisions of Article 103 of the CCU, imposing punishment on a juvenile, the court, in addition to the circumstances provided by Articles 65 to 67 of the CCU,

considers his/her living conditions and upbringing, the impact of adults, the level of development and other peculiarities of his/her personality. Article 65 of the CCU states the common grounds for the imposition of punishment.

As is apparent, a judges' understanding of the factors that impact the selection of the kind and measure of punishment imposed on a minor does not fully correspond to the directions of the development of juvenile penology, as well as to the guarantees of imposing a just punishment. This state of affairs is caused both by subjective factors and by the fact that those common grounds regarding the imposition of punishment are not unified. That is why, it is necessary to improve current legislation regarding the imposition of punishment on minors and to increase the effectiveness of its application.

The seventh question – "What do you think? Is it necessary to differentiate the liability of people under 18 and those from 18 to 21?" – was aimed at clearing up the necessity of amendments of and additions to the CCU, as well as at confirming the results of some scientific researches [Nazimko, 2013a: 168]. With regard to different social and psycho-physical factors, we believe that criminal law needs to divide youths into the following groups: from 14 to 16 years old; from 16 to 18 years old; from 18 to 21 years old. Thereafter, it is necessary to differentiate the measures of criminal and law impact, including punishment, for each group. Our opinion has been supported by 16 respondents (61.5%). 10 judges (38.5%) answered that there is no such a problem. As we can see, the majority supports our proposals. Though, the rate of our supporters could have been larger if we had conducted the explanatory work before the questionnaire poll.

The next question was formulated as follows: "What is your point of view as to the effectiveness of releasing minors from punishment with a period of probation?" It brought to light something paradoxical. 18 judges stated that the effectiveness of releasing minors from punishment with a period of probation is average (16 respondents, or 61.5%) or even minimal (2 persons, or 7.7%). Only 8 judges (30.8%) noted that this kind of release from punishment is efficient. However, the practice of juvenile justice testifies that the release of minors from punishment with a period of probation is the most widespread measure of putting them under criminal and law influence. It is confirmed with statistical data and scientific research [Gerasymchuk, 2012: 1]. So, if the majority of judges consider that measure to be ineffective the next question arises: are the processes of humanization of the criminal liability not too politicized?

The ninth question – "What do you think about the adequacy of the obligations a court may impose on a minor whilst releasing him/her from punishment with a period of probation?" – was a logical continuation of the previous. Only 1 person (12.5% of the group) amongst 8 respondents, thought that this kind of release of juveniles was efficient, and answered that all the obligations are expedient and fully ensure rehabilitation. 5 other respondents from this group (62.5%) said that those obligations are functional, and 1 person (12.5%) noted that they did not correspond to their purpose. The other 18 people, who doubt the effectiveness of this kind of release from punishment, answered that the above-mentioned obligations are not efficient.

Such responses from judges gives us reasons to assert that the list of obligations to be imposed on a minor whilst releasing him/her from punishment with a period of probation should be revised and updated.

This conclusion is confirmed by the answers to the following question: "Is it necessary to extend the list of obligations which may be imposed on a minor by a court whilst releasing him/her from punishment with a period of probation?" 25 respondents (96.2%) answered that the list concerned needs an extension. Only 1 person (3.8%) noted that the list is effective in general.

The answers concerning the extension of that list were predicted [Nazimko, 2013b: 17]. Owing to that, the judges were asked about their propositions to increase the number

of duties in the legislation. 3 people (11.5%) mentioned that the list of duties represented in Article 76 of the CCU is to be extended, 11 people (42.2%) proposed that the Section 15th of the General Part of the CCU should include a separate article concerning such duties. 12 people (46.2%) supported the proposition of adopting a separate law regarding the punishment of minors in Ukraine. It is obvious that the judges consider the idea of the unification of the penal legislation applied to minors to be very up-to-date. This idea is reasonable enough. For instance, the German legislation also contains separate laws concerning the punishment of minors.

The next question concerned the most effective punishment to be chosen by judges. 4 people answered that the most effective kind of juvenile punishment is imprisonment and arrest. However, the respondents emphasized that the arrest of a minor should be short-term in order to employ to him/her a 'shock therapy'.

13 people (50%) noted that the most effective kind of punishment is the restraint of liberty. But this kind of punishment is not imposed on minors very often. In contrast to it, the other kind of criminal and law impact, that is the release from punishment with the period of probation, covers an amount of 68% out of all convicted minors. So, it is natural that 8 judges (30.8%) interpret that kind of impact as a kind of punishment and are convinced of its effectiveness.

The answers to this question testify that Ukrainian legislation does not foresee an effective punishment of minors and the mechanisms are not efficient [Konovalova, 2012: 14].

Answering the question "Does the existing system of juvenile punishment need improvement?" all 26 judges (100%) agreed that it needs to be extended to a more effective application of punishments. To reach that aim, they also proposed the following ways: a) to amend the law with other, alternative sanctions; b) to introduce the practice of probation. Such professional unanimity and propositions of judges should be taken into account during the processes of lawmaking, and revising and adopting the Law of Ukraine 'On Probation'.

The next question – "Do you expect the rehabilitation of minors whilst taking decisions regarding their placement in disciplinary colonies?" – also identified some problems concerning the punishment of minors. It turned out that 12 judges (almost 50%) do not expect the rehabilitation of a minor during a period of imprisonment but yet they still decide to use that kind of punishment. It is clear that the reason for such answers is the fact that some minors commit crimes systematically, even with particular cruelty, etc. But some of the answers have proved the minimum efficiency of this kind of punishment. It has confirmed that the methods of juvenile punishments needs to be revised.

Another question aimed at considering the effectiveness of another kind of juvenile punishment that is the fine. Only 7 respondents (34.6%) think that it is effective. The rest of them (19 people, or 65.4%) answered that this kind of punishment is not liable.

It is worth stressing that such kinds of juvenile punishment should be modified to provide reimbursement for the harm done by the juvenile and not by means of their parents, or to be replaced with community service. The mechanism applied today of fining juveniles is not effective.

The last question in the questionnaire was formulated as follows: "What problems regarding juvenile punishment remain unresolved and require solutions?" The answers of the judges can be sorted out into the next headings:

- a) A formal approach to the choice of juvenile punishment;
- b) The inefficient upbringing of minors during the period of the execution of the punishment;
- c) The impossibility of personalizing the punishment of a minor because of the limited varieties of punishments used;
- d) The absence of real control over a minor during the period of probation.

The results of the questionnaire poll allow us to conclude that:

1) Juveniles as a separate category of people need the special attention of the legislative and other state bodies which impose punishment on them;

2) It is necessary to be careful and critical in the case of the humanization of juvenile punishments so that they are neither redundant nor groundless;

3) The achievement of the aim of juvenile punishment depends on common cultural and social factors, as well as on the proper organization and improvement of its realization;

4) It is necessary to provide that rehabilitation is the only aim of juvenile punishment at the legislative level;

5) A separate legislative provision to provide common principles of imposing punishment on minors due to the fact that these principles are not unified, needs to be elaborated;

6) It is necessary to differentiate the kinds of juvenile punishments in accordance with the following age groups: from 14 to 16 years old; from 16 to 18 years old; from 18 to 21 years old;

7) Either the CCU or the methodological recommendations should ensure an individual approach to the choice of a minors' punishment;

8) The list of duties which are imposed on a minor when he/she is released from a punishment with a period of probation should be reviewed and updated;

9) The system of juvenile punishment needs to be expanded by means of amending the law by other, alternative sanctions; or introducing the practice of probation;

10) The possibility of working out the Draft Law of Ukraine 'On Probation' needs to be discussed by scientists and the proper experts. ▢

References

1. Лист Національної школи суддів України № 020-05-3347 від 30 жовтня 2013 р. [The Letter of the National School of Judges of Ukraine № 020-05-3347, 30 October 2013], Donetsk Law Institute of the MIA of Ukraine Archive, File 4-Л.
2. **Gerasymchuk L.** (2013) *Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08* [Minors' release from criminal responsibility and punishment using compulsory upbringing measures: Dissertation abstract for the Ph.D. in Law, specialty: 12.00.08]. Київ: Національна академія внутрішніх справ.
3. **Konovalova A.** (2012) *Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08* [The kinds of minors' punishments under the Criminal Law of Ukraine: Dissertation abstract for the Ph.D. in Law, specialty: 12.00.08]. Харків: Національний університет 'Юридична академія України імені Ярослава Мудрого'.
4. **Nazimko I.** (2012) 'Мета у системі цілепокладання покарання неповнолітніх за кримінальним правом України' [The aim within the targeted system of minors' punishment under the Criminal Law of Ukraine], *Форум права* 4: 682–686
5. **Nazimko I.** (2013a) 'Покарання за злочини, вчинені спільно з дітьми: проблеми нормативно-правового регулювання та практики його застосування' [Punishment for crimes committed together with children: The problems of its normative and legal regulation, and practical application], *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): науково-практичний журнал* 2 (30): 161–169.
6. **Nazimko I.** (2013b) 'Покарання неповнолітніх: аналіз та моделювання подальших змін і доповнень до розділу XV Загальної частини Кримінального кодексу України' [Minors' punishment: analyses and modeling of future changes and additions to the 15th Section of the General Part of the Criminal Code of Ukraine], *Віче* 2: 16–19.

Участь малолітніх та неповнолітніх осіб як сторін у цивільному процесі

Юлія ВАСИЛИК,
студентка IV курсу
Київського університету права НАН України

26

У статті розглядається питання участі малолітніх та неповнолітніх осіб у цивільному процесі. Зроблено висновок щодо необхідності забезпечення неповнолітніх необхідними процесуальними можливостями для захисту чи визнання тих матеріальних прав, якими вони наділені відповідно до своєї дієздатності.

Ключові слова: неповнолітній, малолітній, цивільна процесуальна правоздатність, цивільна процесуальна дієздатність, судовий процес, правосуддя.

В статье рассматривается вопрос участия малолетних и несовершеннолетних лиц в гражданском процессе. Полученные выводы касаются необходимости обеспечения несовершеннолетних необходимыми процессуальными возможностями для защиты и признания тех материальных прав, которыми они наделены согласно своей дееспособности.

Ключевые слова: несовершеннолетний, малолетний, гражданская процессуальная правоспособность, гражданская процессуальная дееспособность, судебный процесс, правосудие.

Участь у цивільному процесі неповнолітніх набуває дедалі більшої актуальності тому, що вони є носіями певних цивільних прав та обов'язків, необхідність у захисті, визнанні чи оспорюванні яких породжує цивільні процесуальні правовідносини. Цивільна та цивільна процесуальна правосуб'єктності перебувають у тісному взаємозв'язку, що відображає діалектичний зв'язок матеріального та процесуального права. Суб'єкти цивільного процесуального права наділені процесуальною правоздатністю й дієздатністю, що дає їм можливість захистити належні їм права та інтереси. Особи, що мають неповну цивільну дієздатність, так само повинні мати можливість звернутися до суду по їх захист, а відтак мають бути наділені цивільною процесуальною правосуб'єктністю в тому обсязі, який дав би змогу відновити порушене право або вимагати визнання його.

Особливості участі неповнолітніх та малолітніх у цивільному процесі завжди привертала увагу вчених, зокрема це питання вивчали такі зарубіжні та вітчизняні науковці: Д. Юнова, Л. Кондратьєва, З. Ромовська, Л. Сапейко, Т. Фаддєєва та ін. Проте, незважаючи на проведені дослідження, деякі аспекти участі неповнолітніх у цивільному процесі залишаються недостатньо чітко визначеними, зокрема через динамічність українського законодавства.

Метою цієї статті є дослідження статусу неповнолітніх, умов та підстав їхньої участі в цивільних процесуальних відносинах. Тому слід вирішити такі питання: визначити, хто згідно з нормами чинного законодавства належить до категорії малолітніх та неповнолітніх осіб; встановити особливості виникнення їхньої цивільної процесуальної право- та дієздатності; з'ясувати коло їхніх прав та обов'язків; дослідити, чи достатнім обсягом прав вони наділені.

Насамперед потрібно зазначити, що законодавець повинен передбачити належний обсяг цивільної процесуальної дієздатності неповнолітніх осіб, який би, з одного боку, забезпечував права таких осіб, а з другого – не надавав би тих прав, які вони не можуть реалізувати через свій вік. У преамбулі Конвенції про права дитини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року та ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, зазначається, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи й належний правовий захист» [1]. Принцип 8 Декларації прав дитини проголошує: «Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу».

Зі змісту норм Конвенції ООН «Про права дитини» від 20 листопада 1989 року можна дійти висновку, що діти не

належать до об'єктів права, вони виступають його повноправними суб'єктами. На підтвердження цього положення українське законодавство, а саме Сімейний кодекс України, розглядає дитину як самостійного учасника правовідносин. Законодавство визначає, що неповнолітні й малолітні особи наділені комплексом цивільних прав, серед яких є і майнові, і особисті немайнові. Для їх забезпечення слід наділити дітей також відповідними процесуальними правами.

Передумови участі неповнолітніх і малолітніх у цивільному процесі закладено статтею 129 Конституції України, де вказано, що основними принципами судочинства є рівність усіх учасників перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів та в доведенні перед судом їх переконливості тощо [2]. Очевидно, що Конституція в цій частині не зазначає обмежень щодо неповнолітніх.

Цивільна процесуальна право- та дієздатність неповнолітніх визначена Цивільним процесуальним кодексом. Однак після аналізу змісту відповідних норм стає зрозуміло, що вони мають відсилний характер, тобто визначають, що обсяг цивільної процесуальної дієздатності залежить від цивільної дієздатності. У цивільному законодавстві є такі її види: часткова, неповна та повна. Так, згідно з ч. 1 ст. 31 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [3] особа вважається малолітньою та такою, що має часткову цивільну дієздатність фізичної особи, до досягнення нею 14 років. А відповідно до ч. 1 ст. 32 ЦКУ неповнолітньою та такою, що має неповну цивільну дієздатність, визнається особа у віці від 14 до 18 років. Повну цивільну дієздатність мають особи, які досягли 18 років – повноліття (ч. 1 ст. 34 ЦКУ).

Стосовно цивільної процесуальної дієздатності, тобто здатності особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді, зазначмо, що згідно з ч. 1 ст. 29 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ) нею наділяються фізичні особи, які досягли повноліття. І лише в окремих випадках настання повної цивільної дієздатності пов'язується з певною подією. Наприклад, нормою ч. 3 ст. 29 ЦПКУ [4] передбачено, що в разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу, а також в інших випадках у порядку, встановленому в ЦПКУ. З аналізу наведених норм випливає, що отримання неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності має наслідком набуття нею цивільної процесуальної дієздатності.

Оскільки, як уже зазначалося, неповнолітніх законодавством поділено на дві групи, слід розглядати весь обсяг прав та обов'язків окремо.

Згідно зі ст. 28 ЦПКУ здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільну процесуальну правоздатність) мають усі фізичні особи. Тобто з формулювання норми випливає, що малолітні та неповнолітні особи не є винятком у цьому разі. При цьому згідно з ч. 2 ст. 29 ЦПКУ неповнолітні особи віком від 14 до 18 років, а також особи, цивільна дієздатність котрих обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Окрім того, суд може залучити до участі в таких справах законного представника такого громадянина. Щоб уточнити, в якій формі це необхідно зробити, ЦПКУ було доповнено ст. 27-1 «Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи» згідно із законом № 1397-VI від 21.05.2009 р., у якій зазначалися процесуальні форми їхньої участі. Так, під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених ст. 27 ЦПКУ, малолітня або неповнолітня особа має й такі процесуальні права: безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; отримувати через представника чи законного представника інформа-

цію про судовий розгляд; здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені законодавством.

Як приклад виникнення цивільної процесуальної дієздатності у неповнолітніх наведемо норму, закріплену в ст. 18 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [5], де зазначено, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду по захист свого права або інтересу.

Науковець З. Ромовська [6], коментуючи ст. 18 СК України, вказує, що нормою цієї статті закріплюється надання дитині, якій виповнилося чотирнадцять років, цивільної процесуальної дієздатності. Вона має право самостійно подати позовну заяву, у зв'язку з чим набуває процесуальні права позивача та відповідача (наприклад, у справі про визнання батьківства, стягнення аліментів, скасування усиновлення тощо). Однак у цьому разі не можна говорити про набуття неповнолітнім повної цивільної процесуальної дієздатності, бо ЦПКУ визначає випадки участі такої особи у цивільних справах як окремого суб'єкта. Тобто якщо йдеться про сімейні правовідносини і неповнолітній захищає свої права, то він має і відповідну цивільну процесуальну дієздатність. Проте в разі участі дитини у справі, наприклад, про визнання недійсним договору банківського вкладу, на укладення якого вона не має відповідної цивільної дієздатності, дитина й не може самостійно бути учасником такого спору. Тож формулювання ЦПКУ про те, що такі категорії дітей мають цивільну процесуальну дієздатність у тих справах, у яких вони особисто беруть участь, з одного боку, забезпечує їх реальним механізмом захисту таких прав, а з другого – не надає їм більшого обсягу дієздатності, ніж визначено матеріальними нормами цивільного права. В основі такого підходу – вчення про суб'єктів цивільного процесуального права та цивільних процесуальних відносин. Як зазначила науковець С. Федулова, суд, розглядаючи справи, вирішує питання про те, кому належить право і хто наділений юридичним обов'язком, тобто хто є суб'єктом матеріальних відносин. Суб'єктний склад матеріальних відносин відображається у процесуальних відносинах [7].

Крім того, як впливає зі змісту ч. 2 ст. 23 СК України, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, їй може бути надано право на шлюб за рішенням суду, якщо встановлять, що це відповідає її інтересам. Закріплюючи таку процедуру отримання права на шлюб неповнолітніми, законодавець передбачив можливість перевірки судом відповідності таких дій інтересам особи.

Іще однією особливістю забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх і малолітніх у цивільному процесі є законодавче закріплення права суду не приймати відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч. 5 ст. 174 ЦПКУ). Такий підхід застосовує законодавець і в разі укладення мирової угоди (ч. 6 ст. 175 ЦПКУ). При цьому ст. 174 та ст. 175 ЦПКУ взагалі не порушують питання аналізу судом правомірності визнання позову чи відмови позивача від нього, який керується власним розсудом стосовно відповідності таких дій інтересам неповнолітнього [8]. У цьому аспекті цивільне процесуальне законодавство не враховує можливої участі неповнолітнього як сторони у справі, для якого (в разі неприйняття судом відмови від позову, його визнання чи мирової угоди та ухвалення рішення у справі) можуть настати негативні наслідки у вигляді неможливості повторного звернення до суду особисто або через представника чи задоволення явно необґрунтованих вимог позивача.

Досі спірним залишається питання процесуального становища неповнолітніх у справах, коли позов подають із метою захисту їхніх прав іншими особами у випадках, передбачених сімейним законодавством (наприклад, про встановлення батьківства, стягнення аліментів, участь у вихованні дітей).

Так, у наукових роботах із сімейного права переважає думка, згідно з якою позивачем у цих справах є особа, котра діє на захист прав інших осіб (ст. 45 ЦПКУ) – захищає інтереси дитини. Науковець Т. Фаддєєва [9] стверджує, що уповноваженим суб'єктом на одержання аліментів від батьків є сама дитина. Однак позов у таких справах подається не від дитини, а в інтересах дитини від імені особи, яка фактично виховує дитину, й ця особа є позивачем у справі. З цієї думкою можна погодитися лише стосовно малолітніх осіб, бо, як зазначалося, чотирнадцятирічні особи, котрі є учасниками сімейних відносин, мають право на безпосереднє звернення до суду по захист свого права або інтересу, при цьому участь їхнього законного представника не виключена, однак вона не є обов'язковою на відміну від справ щодо захисту інтересів малолітньої особи (ч. 1, 2 ст. 39 ЦПКУ).

Але потрібно враховувати, що обов'язок утримання дитини до 18-річного віку покладається законодавцем на її обох батьків рівною мірою, тому якщо неповнолітній відмовляється або просто не ініціює стягнення аліментів з другого з батьків на своє утримання, то фактично всі такі витрати припадають на першого з батьків. Отже, цілком виправданим видається позиція законодавця щодо того, що позивачем у цих справах може бути особа, уповноважена захищати інтереси дитини, тобто той із батьків, на утриманні якого вона перебуває.

При цьому відзначмо, що жодних обмежень у реалізації процесуальних прав та обов'язків у неповнолітнього в цивільній справі, де предметом є матеріальні відносини, в які він може вступати самостійно, немає. Навіть те, що суд може в таку справу залучити законного представника, відповідно до ч. 2 ст. 29 ЦПКУ ситуації не змінює, бо позиція законного представника не буде переважачою над думкою неповнолітнього. Потрібно зауважити, що це стосується лише випадків, коли неповнолітні реалізують цивільні процесуальні права та виконують свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь.

Неповнолітній у відносинах, у яких він особисто бере участь, є повноправним учасником цивільного процесу й використовує всі свої процесуальні права, що визначені законодавством. Цивільні справи за участю неповнолітніх розглядають у судовому засіданні за правилами загального процесуального порядку, що містяться в Цивільному кодексі України, і їх розгляд у суді практично не відрізняється від розгляду інших цивільних справ.

У зв'язку з цим спірною видається пропозиція науковця Д. Іонові [10] щодо необхідності окремого закріплення для неповнолітніх у віці від 14 до 18 років права самостійно давати пояснення в усній і письмовій формі та наводити свої аргументи з усіх питань, що виникають у ході судового розгляду; ставити питання іншим особам, що беруть участь у справі; подавати докази й брати участь у їх дослідженні; клопотати про витребування доказів і про виклик свідка; ознайомлюватися з матеріалами справи, брати участь у судових дебатах. Адже, набуваючи повної процесуальної дієздатності, вони, як і інші учасники цивільного процесу, мають усі перелічені вище права.

Неповнолітня особа може виступати не тільки позивачем, а й іншим учасником цивільного процесу – відповідачем, третьою особою. У такому разі вона братиме участь у цивільному процесі не за власною ініціативою. Так, згідно зі ст. 1179 [3] Цивільного кодексу України неповнолітня особа відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. У разі відсутності в неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, вона відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини.

Виходячи з наведеного, неповнолітня особа, що є стороною у цивільній справі, може мати як повну, так і неповну цивільну процесуальну дієздатність.

Окрім того, необхідно проаналізувати обов'язки осіб, які беруть участь у справі, та неможливість їх виконання

неповнолітніми – суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин.

Серед процесуальних обов'язків велике значення має обов'язок збирання та подання доказів для підтвердження вимог і заперечень сторін. Від його виконання залежить своєчасність і правильність вирішення справи по суті. Неповнолітній особі досить складно визначити необхідне коло доказів у справі та самостійно їх зібрати. На думку Л. Кондратьєвої [11], суд може під час розгляду справи виявити, що неповнолітньому учаснику недостатньо необхідних правових знань, життєвого досвіду для захисту своїх прав та інтересів. У такій ситуації він зобов'язаний залучити законного представника, який надаватиме правову допомогу такій дитині. Тобто за таких обставин участь законного представника є не тільки виправданою, а й необхідною, бо суд зобов'язаний сприяти всебічному й повному з'ясуванню обставин справи (ч. 4 ст. 10 ЦПКУ).

Стосовно малолітніх осіб відзначмо: вони не мають цивільної процесуальної дієздатності; а їхні права в суді захищають виключно законні представники, проте вони не позбавлені цивільної процесуальної правоздатності, чим зумовлюється обсяг їхніх прав, передбачений ст. 27-1 ЦПКУ.

Як приклад можна навести справу, котру розглядали в Чуднівському районному суді Житомирської області [12] за позовом органу опіки та піклування райдержадміністрації в інтересах малолітньої особи до відповідача про звільнення його як опікуна. З актів обстеження матеріально-побутових умов підопічної вбачалося, що між опікуном та малолітньою виникають конфлікти. Дитина не слухалася, відмовлялася допомагати по господарству. Враховуючи вказані обставини, відповідач особисто звернувся із заявою в орган опіки та піклування про звільнення його від опіки над дитиною. Як вбачається із матеріалів справи та пояснень малолітньої особи, вона заперечувала проти звільнення відповідача від опіки над нею. Цей приклад засвідчує, що думка дитини була висловлена й врахована, й у такій спосіб суд забезпечив реалізацію положень ч. 1 ст. 27-1 ЦПКУ. Отже, ця справа ілюструє участь малолітньої особи в цивільному процесі у формі надання пояснень як сторони навіть у разі, коли її інтереси представляють законні представники.

Підсумовуючи дослідження участі малолітніх та неповнолітніх у цивільному процесі, потрібно зазначити, що їхня цивільна процесуальна право- та дієздатність визначена цивільним процесуальним законодавством і перебуває в тісному зв'язку з цивільною дієздатністю. Оскільки за законодавством неповнолітніх поділено на дві групи (до першої належать особи у віці до 14 років, що мають часткову цивільну дієздатність, а до другої – особи у віці від 14 до 18 років, що мають неповну цивільну дієздатність), розглядати весь обсяг процесуальних прав та обов'язків цих груп слід окремо.

Неповнолітні віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом (ч. 2 ст. 29 ЦПКУ). Але суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи. Разом із тим у сімейних правовідносинах можуть бути випадки, коли спір виникає між неповнолітнім і його законним представником, батьками, усиновлювачами, опікунами. Передбачена ст. 18 СК України можливість самостійно звернутись особі, що досягла 14 років, до суду з цього питання є необхідною гарантією захисту своїх прав від порушень та зловживань. Наведений вище приклад судової практики свідчить, що цивільне процесуальне законодавство повною мірою забезпечує неповнолітнього можливістю захисту таких прав у суді. Отже, неповнолітня особа є повноправним учасником цивільного процесу й має можливість використовувати свої процесуальні права, визначені законодавством.

Малолітні особи згідно з чинним законодавством не мають цивільної процесуальної дієздатності, тому їхні права в суді захищають виключно законні представники. Проте це не позбавляє малолітніх цивільної процесуальної правоздатності, чим зумовлений обсяг прав, передбачений ст. 27 і 27-1 ЦПКУ (приклад практичної реалізації яких – у наведеній справі Чуднівського суду).

Отже, малолітні та неповнолітні є специфічними суб'єктами цивільних процесуальних відносин, бо, з одного боку, до них застосовують положення цивільного процесуального законодавства, як до осіб, котрі беруть участь у справі, або як до інших учасників судового процесу (коли вони виступають свідками), а з другого – суд повинен враховувати пріоритетність інтересів цих категорій, на підставі чого приймати рішення щодо необхідності залучення законного представника або його заміни.

Для отримання можливості активної участі в судочинстві, що сприятиме повнішій реалізації права на захист, малолітня чи неповнолітня особа має виступати повноправним учасником цивільного судочинства, наділений відповідними процесуальними правами та обов'язками для захисту свого права в межах дієздатності.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 13. – Ст. 145.

2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – Ст. 356.

4. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

5. Сімейний кодекс України. – К.: Парлам. вид-во, 2008. – С. 8.

6. Ромовська З. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар / З. Ромовська. – К.: Видав. дім «Ін Юре», 2003. – С. 62.

7. Федулова С. Н. Субъекты гражданского процесса: понятие и виды / С. Н. Федулова // Вестник московского университета. – 2007. – № 4. – С. 43–56.

8. Сапейко Л. В. Участь малолітніх та неповнолітніх осіб у цивільному процесі / Л. В. Сапейко // Право і безпека. – 2010. – № 1 (33) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_1/PB-1/PB-1_35.pdf

9. Фаддеева Т. А. Проблемы семейного права / Т. А. Фаддеева. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – 316 с.

10. Ионова Д. Ю. Гражданская процессуальная дееспособность: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Д. Ю. Ионова. – М., 2009. – 29, [1] с.

11. Кондратьева Л. А. Судовий захист неповнолітніх осіб у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л. А. Кондратьева. – К., 2006. – 25 с.

12. Ухвала Чуднівського районного суду Житомирської області у справі № 22-ц-2013/10р від 15 травня 2010 року.

29

Participation of Minor Children and Juveniles as Parties to Civil Actions

Iuliia VASYLYK,
Student in the 4th Year of Study
of the Kyiv University of Law of
the National Academy of Sciences of
Ukraine

This article is devoted to the problems of the participation of minor children and juveniles in civil actions. Minor children and juveniles are proven to be specific subjects of civil procedural relationships. A minor child or a juvenile should act as a full participant in civil proceedings vested with the relevant procedural rights and responsibilities within the legal ability of protecting their rights. The author makes conclusions regarding the existence of the necessity of ensuring their procedural opportunities to protect or recognize the substantive rights they have due to their legal ability.

Keywords: minor child, juvenile, civil procedural legal capacity, civil procedural legal ability, trial, justice

The participation of juveniles in civil proceedings is becoming increasingly important because they bear certain civil rights and responsibilities which need to be protected, recognized or disputed and give rise to civil procedural relationships. Civil and civil procedural legal personalities are closely interrelated that reflects the dialectical relationship between substantive and procedural law. Subjects of civil procedure law are vested with the procedural legal capacity and ability to enable them to properly protect their rights and interests. People with incomplete civil legal ability should also be able to apply to the courts for their protection, and therefore are to be granted with a civil procedural legal personality to the extent which would enable them to restore the infringed right or demand its acceptance.

The peculiarities of the participation of minor children and juveniles in civil proceedings have always drawn the attention of scientists. In particular, this issue has been studied by the following foreign and domestic researchers:

D. Ionova, L. Kondratieva, Z. Romovska, L. Sapeiko, T. Faddeeva, etc. However, despite previous researches, some aspects of a juveniles' participation in civil proceedings are not clearly defined, in particular, due to the dynamism of the development of Ukrainian legislation.

The purpose of this article is to explore the status of juveniles and the conditions of and grounds for their participation in civil procedural relations. Therefore, it is necessary to resolve the following issues: to determine who, in accordance with the provisions of current legislation, are classified as minor children and juveniles; to define the origins of the specialties of their civil procedural legal capacity and ability; to clarify the scope of their rights and responsibilities; to examine whether they are vested with a sufficient breadth of rights.

First of all, it should be noted that legislators are to provide an adequate scope of the civil procedural legal ability of juveniles which, on the one hand, would ensure the rights of

such people and, on the other hand, would not enable them with rights that cannot be realized because of their age. The Preamble to the Convention on the Rights of the Child, adopted by the UN General Assembly on 20 November 1989 and ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine on 27 February 1991, states that "the child, by reason of his physical and mental immaturity, needs special safeguards and care, including appropriate legal protection" [1: 145]. Principle 8 of the Declaration of the Rights of the Child envisages: "The child shall in all circumstances be among the first to receive protection and relief".

In analyzing the provisions of the UN Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989 one can conclude that children are not the objects of law because they act as its subjects enjoying full rights. Ukrainian legislation shares this statement, e.g. the Family Code of Ukraine considers a child as an independent party to legal relationships. The law stipulates that minor children and juveniles are vested with a set of civil rights which include both property and personal non-property. To ensure these rights, children should also be vested with the appropriate procedural rights.

The prerequisites for the participation of minor children and juveniles in civil actions are laid down in Article 129 of the Constitution of Ukraine which states that the basic principles of justice are the equality of all parties before the law and the court; the competitiveness of the parties and freedom to give their evidence and prove their credibility to the court, etc. [2: 141]. It is obvious that this part of the Constitution does not envisage restrictions for juveniles.

The civil procedural legal capacity and ability of juveniles are defined by the Civil Procedure Code of Ukraine. However, after analysis of the content of certain provisions, it has become clear that they are referential in nature, i.e. determine that the scope of civil procedural legal ability depends on the civil legal ability. The civil legislation identifies the following types of civil legal ability: partial, incomplete and complete. Thus, under part 1 of Article 31 of the Civil Code of Ukraine (hereinafter, the CCU) [4: 356], a person is considered to be a minor child and to have a partial civil legal ability of a physical person before he/she reaches the age of 14 years old. In accordance with part 1 of Article 32 of the CCU, a juvenile having incomplete civil legal ability is a person aged from 14 to 18 years old. People who are of the age of 18, i.e. come of legal age, obtain complete civil legal ability (part 1 of Article 34 of the CCU).

As regards the civil procedural legal ability, i.e. a person's ability to realize his/her civil procedural rights and carry out his/her responsibilities in a court, it should be noted that, in accordance with part 1 of Article 29 of the Civil Procedure Code of Ukraine (hereinafter, the CPCU), this kind of legal ability is vested to physical persons of full age. Only in specific cases the obtaining of complete civil legal ability is connected with a specific event. For instance, the provisions of part 3 of Article 29 of the CPCU [5: 492] provide that in the case of when a physical person under the full age registers his/her marriage, he/she obtains civil procedural legal ability on the day when the marriage is registered, and in other cases, in accordance with the procedures prescribed by the CPCU. The analysis of the above-mentioned rules proves that the obtaining of the complete civil legal ability by a juvenile results in his/her gaining of the civil procedural legal ability.

Since, as has already been noted, the law divides juveniles into two groups, the whole spectrum of their rights and responsibilities should be considered separately.

According to Article 28 of the CPCU, all physical persons are able to have the civil procedural rights and responsibilities of a party, a third party, a plaintiff, and an interested person (the civil procedural legal capacity). The contents of the rule shows that minor children and juveniles are not an exception in this case. However, according to part 2 of Article 29 of the CPCU, juveniles aged from 14 to 18 years old, as well as those

people whose civil legal ability is limited, may personally exercise civil procedural rights and carry out their responsibilities in court cases arising out of their personal relationships if no other is provided by law. In addition, the court may engage a legal representative of such citizen to participate in the proper cases. In order to specify the manner in which it should be done, pursuant to Law № 1397-VI of 21 May 2009 the CPCU was amended with Article 27-1 'The ensuring of protection of minor children or juveniles' rights in the proceedings' which envisages the procedural forms of their participation. Thus, except for the rights and responsibilities defined in Article 27 of the CPCU, during proceedings a minor child or juvenile also has the following procedural rights: to express his/her opinion directly or through a representative or legal representative, and to receive the latter's help in expressing this opinion; to get information about the trial through a representative or legal representative; to exercise other procedural rights and carry out procedural responsibilities foreseen by law.

As an example of the civil procedural legal ability of juveniles, one can define the rule enshrined in Article 18 of the Family Code of Ukraine (hereinafter, the FCU) [3] which states that each participant of family relations who has reached the age of 14 is entitled with the right of direct appeal to the court in order to protect his/her rights or interests.

In commenting on Article 18 of the FCU, scientist Z. Romovska [Romovska, 2003] indicates that the rule of this Article establishes that a child who is 14 years old obtains civil procedural legal ability. He/she has the right to file a claim, and therefore acquires the procedural rights of a plaintiff and/or a defendant (e.g., in the cases of recognition of paternity, recovery of alimony, abolishment of adoption, etc.). However, in these cases one cannot state the obtaining of a complete civil procedural legal ability by a juvenile because the CPCU defines when this person can participate in civil cases as a separate subject. That is, if the situation concerns family relationships and a juvenile is protecting his/her rights, he/she has the appropriate civil procedural legal ability. Thus, when a child takes part in a case, for example, to recognize the invalidity of a deposit agreement but he/she doesn't have the proper civil legal ability to conclude it, the child has no right to be a party to such a dispute. So, the provisions of the CPCU which state that such categories of children have civil procedural legal ability in the cases they are personally involved in, on the one hand, provide them with a real mechanism to protect such rights, and, on the other hand, do not grant them more legal ability than is specified by the substantive norms of civil law. This approach is based on the study of the subjects of civil procedure law and civil procedural relations. According to scientist S. Fedulova, the court considering the cases, shall decide who has the appropriate right and who has the legal responsibility, i.e. who is the subject of substantive relations. The subject structure of substantive relations is reflected into procedural ones [Fedulova, 2007: 43-56].

Moreover, according to the contents of part 2 of Article 23 of the FCU, a person, who has reached the age of 16, can file an application in order to obtain the right to marriage under a court decision if it is proven that this meets his/her interests. Prescribing such a procedure for obtaining the right to marry by juveniles, legislators have provided ones with the opportunity to verify the compliance of those actions with the interests of an individual by the court.

Another peculiarity of ensuring the rights and legitimate interests of minor children and juveniles in civil actions is the legal affirmation of the court's right not to accept the refusal of a plaintiff from a claim, the recognition of the claim by a defendant in the case where a person is represented by a legal representative if his/her actions contradict the interests of a person he/she represents (part 5 of Article 174 of the CPCU). Legislators have also used this approach in the

cases of amicable agreements (part 6 of Article 175 of the CPCU). Meanwhile, articles 174 and 175 of the CPCU do not raise the issue regarding court analysis of the legality of the acceptance or denial of a claim by a plaintiff who uses his/her own discretion in determining whether these actions are in compliance with the interests of a juvenile [Sapeiko, 2010]. In this respect, the civil procedure law does not consider the possible participation of a juvenile as a party to the case who (if the court rejects the refusal of the claim, its acceptance or amicable agreement, and the judgment in the case) can face negative consequences in the form of the impossibility to re-appeal to the court in person or through a representative, or satisfaction of the obviously ungrounded demands of a plaintiff.

The issue of the procedural position of juveniles in cases where claims are filed in order to protect their rights by other people in the situations as foreseen by family law (e.g., on the determination of paternity, recovery of alimony, participation in the process of children's upbringing) still remains disputable.

So, the scientific works regarding family law mainly represent the view according to which the plaintiff in such cases is a person who acts to defend the rights of other individuals (Article 45 of the CPCU), i.e. to protect the interests of a child. Scientist T. Faddeeva [Faddeeva, 1976] states that the subjects authorized to receive alimony from parents are the children themselves. However, in these cases a claim shall not be filed by the child but in the interests of this child on behalf of a person who is actually raising him/her, that is why that person is a plaintiff in the case. One can agree with this view only regarding minor children because, as has been noted, 14-year-old people who have family relationships are entitled to a direct appeal to the court for the protection of their rights or interests. For all that, the participation of their legal representative is not excluded but it is not mandatory as opposed to those cases regarding the protection of the interests of a minor child (parts 1, 2 of Article 39 of the CPCU).

One should take into account that the duty to upkeep a child to the age of 18 is equally entrusted by legislators to both of his/her parents, so if a juvenile refuses or does not initiate the recovery of alimony for his/her maintenance from the other parent, all such expenses are actually placed on the second parent. Thus, one considers the following position of legislators to be reasonable: the person authorized to protect the interests of a child, i.e. the parent who upkeeps him/her, can be a plaintiff in these cases.

We should note that a juvenile does not meet any limitations while implementing their procedural rights and responsibilities in civil cases where the subject is substantive relations which they can enter by themselves. Even the fact that, in accordance with part 2 of Article 29 of the CPCU the court may involve a legal representative in such a case, does not change the situation because the position of a legal representative would not prevail over the juvenile's opinion. It should be mentioned that this concerns only the cases when juveniles realize their civil procedural rights and fulfill their responsibilities in those court cases arising out of relationships which they are personally involved in.

Juveniles are full parties to civil actions and can use all their procedural rights defined by law within the relationships they are personally involved in. Civil cases involving juveniles are considered in court hearings under the rules of the general procedural order contained in the Civil Code of Ukraine, and their consideration in court is almost identical to the consideration of other civil cases.

In view of this, one could believe that the proposal of scientist D. Ionova [Ionova, 2009] seems to be disputable as it concerns the need to assign to juveniles aged from 14 to 18 the right to give their own oral and written explanations and arguments on all issues arising during court hearings; to put questions to other people involved in the case; to submit evi-

dence and participate in the process of their examination; to apply for the reclamation of evidence and subpoena of witnesses; to review case materials; and to participate in court debates. In acquiring complete procedural legal ability they, like the other participants of civil actions, receive all of the above-mentioned rights.

A juvenile can appear before the court not only as a plaintiff but also as another participant of civil actions, e.g. a defendant, a third party, etc. In this case, he/she will take part in the civil actions not by their own initiative. Thus, according to Article 1179 [4: 356] of the Civil Code of Ukraine, juveniles are independently responsible for the damage caused by themselves on a general basis. If a juvenile does not have property which is sufficient to reimburse the damages caused by him/her, they shall be partly or completely reimbursed by his/her parents (adoptive parents) or the ward unless they prove that the damages were caused due to their fault.

Taking into account the above-mentioned facts, a juvenile who is a party to a civil case can have both complete and incomplete civil procedural legal ability.

Moreover, it is necessary to analyze the responsibilities of the people involved in the case and the juvenile's inability to perform such responsibilities if they are the subjects of a civil procedural legal relationship.

The responsibility to collect and submit evidence for the confirmation of demands and objections of the parties has great importance amid all the procedural obligations. The timeliness and accuracy of the resolution of a case on its merits depends on the fulfilment of that responsibility. It is quite difficult for juveniles to determine the necessary range of evidence in a case and assemble it by themselves. According to L. Kondratieva [Kondratieva, 2006], during a hearing, the court may determine that a juvenile participant does not have the necessary legal knowledge and life experience to protect his/her rights and interests. In this situation, a legal representative who will provide legal assistance to such a child must be introduced. That is, under these circumstances, the participation of a legal representative is not only justified but also necessary as the court is obliged to promote the full and complete exploration of the factual background of the case (part 4 of Article 10 of the CPCU).

In regards to minor children, the following should be noted: they do not have civil procedural legal ability; in the courts, their rights are protected exclusively by their legitimate representatives but they are not deprived of civil procedural legal capacity which predetermines the scope of their rights set forth in Article 27-1 of the CPCU.

For instance, we can present the case which was considered in the Chudniv District Court of Zhytomyr region [12] regarding a claim filed by the guardianship and wardship authority of the District State Administration in the interests of a minor child of the defendant in order to release the latter as a guardian. According to the acts on examination of the material and living conditions of the ward, it became clear that there had been conflicts between the guardian and the minor child. The child did not obey and refused to help with the housework. Taking into consideration the above-mentioned circumstances, the defendant personally filed an application to the guardianship and wardship authority to release him from the guardianship of the child. According to the case materials and the explanations of the minor child, the latter objected to the release of the defendant from the guardianship. This example shows that the child's opinion was expressed and taken into account, and therefore the court ensured the implementation of the provisions of part 1 of Article 27-1 of the CPCU. So, this case illustrates the participation of a minor child in civil actions as a party in the form of giving explanations even when his/her interests are intermediated by legal representatives.

Засновник –
Верховна Рада України

Головний редактор
Світлана ПИСАРЕНКО

Редакційна колегія:

Віктор КОРНІЮК, Лариса СЕВЕРЕНЧУК,
Юрій АРТЕМЕНКО, Олександр БАНДУРКА, Іван
БОКИЙ, Степан ГАВРИШ, Віктор ГРАБ,
Юлій ЮФФЕ, Віктор КИРИЛЛОВ,
Олександр КОПИЛЕНКО, Анатолій МАТВІЄНКО,
Павло МАТВІЄНКО, Анатолій МАЦЮК,
Микола МЕЛЬНИК, Борис ОЛІЙНИК,
Сергій ПРАВДЕНКО, Анатолій СЕЛІВАНОВ,
Лесь (Леонід) ТАНИЮК, Віктор ТАРАН (Терен)

Головний редактор

Світлана ПИСАРЕНКО – 235-81-55

Прим'яльня:

Любов САЛЮК – 235-79-58

Заступник головного редактора

Віктор КОРНІЮК – 272-46-30

Відповідальний секретар

Лариса СЕВЕРЕНЧУК – 235-79-53

Головний бухгалтер **Ірина КИСІЛЬ**,

Жанна СИМОНЕНКО – 235-79-58

Відділ з висвітлення питань

парламентської діяльності:

Завідувач **Юлія ЦИРФА** – 234-67-78,

Олексій СИЩУК – 235-79-52,

Микола БІЛОКОПИТОВ – 234-67-78

Тарас РОМАНЮК – 234-67-78

Відділ соціально-економічної політики

та правового забезпечення:

Завідувач **Олександр МАЛІЄНКО** – 235-81-56,

Віталій СКОБЕЛЬСЬКИЙ

Відділ гуманітарної політики:

Завідувач **Ольга КЛЕЙМЕНОВА** – 235-79-55,

Лучія ПУЗИКОВА, **Лариса МАРЧУК**,

Микола СЛАВИНСЬКИЙ, **Євген ТИЩУК**

Літературні редактори:

Олена ЧОПОВСЬКА – 235-79-60,

Наталка СЕМІВОЛОС – 235-79-53,

Людмила СКОРУК – 235-81-50

Реклама та передплата:

Віра ПРАВИНА – 272-46-23,

Сергій ДУБРОВІН – 234-68-30

Дизайн – **Марина АРЕСТОВА** – 235-81-56

Верстка – **Сергій ЛОСЕНКО** – 235-81-56,

Сергій УСЕНКО, **Наталія КУТНЯК** – 235-79-60

Підтримка сайта –

Євген СИНЕЛЬНИКОВ – 235-81-56,

Олексій ЛОЗИНСЬКИЙ, **Діана ТОКОВЕНКО**

04053 Київ-53,
пров. Несторівський, 4
E-mail: mail@viche.info
E-mail: viche@rada.gov.ua
www.viche.info

Підготовку та випуск у світ журналу «Віче»
за дорученням засновника здійснює редакція.
© Віче, 2014.

Свідчення про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації КВ № 570
від 05.04.1994.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів.
І залишає за собою право на редагування,
опублікування наданих авторами творів та сплату
авторського гонорару. Рукописи не рецензуються
і не повертаються.

При передруку посилання на «Віче» обов'язкове.
Відповідальність за зміст і достовірність
рекламних оголошень несуть рекламодавці.
"R" – матеріали, які друкуються на правах реклами

Підписано до друку 18.03.2014.

Формат 60x84/8.

Папір офсетний.

Друк офсетний.

Ум.-друк. арк. 2,3.

Зам. № ДС 211. Тираж 2400 прим.

Ціна договірна.

Набрано і зверстано на комп'ютерному
комплексі редакції журналу «Віче».
Надруковано з готового оригінал-макета
у ТОВ «КЖД «Софія»,
08000, Київська обл., смт Макарієв,
вул. Першотравнева, 65.

Свідчення про державну реєстрацію

A01 № 22 9953 від 26.11.2008 р.

Журнал «Віче» читають у Верховній Раді та її коміте-
тах, адміністрації Президента України, Кабінеті Міні-
стрів України, Держкомтелерадіо. Він також надход-
ить до бібліотек Конгресу США та Ради Європи, до
Книжкової палати України, Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського, Національної парла-
ментської, Державної науково-технічної, Держ-
авної бібліотеки для юнацтва, Державної науко-
во-педагогічної, Центральної імені М. Островського.

Передплатний індекс – 74254.

Summarizing the researches on the participation of minor children and juveniles in civil actions, we should note that their civil procedural legal capacity and ability are defined by the civil procedure law and are closely related to the civil legal ability. As the law divides juveniles into two groups (the first one includes people under the age of 14 with partial civil legal ability, and the second one includes those aged from 14 to 18 who have incomplete civil legal ability), the entire scope of the procedural rights and responsibilities of these groups should be considered separately.

Juveniles aged from 14 to 18 years old may personally exercise civil procedural rights and perform their responsibilities in court cases arising from relationships in which they are personally involved, unless others are provided by law (part 2 of Article 29 of the CPCU). But, the court may involve a legal representative of a juvenile to participate in such cases. However, the family relationships may include cases in which a dispute arises between a juvenile and their legal representative, parents, adoptive parents or guardians. The opportunity for a person who has reached the age of 14 to file actions with a court on this issue under Article 18 of the FCU is a necessary guarantee to protect their rights from abuses and violations. The above-mentioned example of court practice shows that the civil procedural legislation fully provides the juvenile with the possibility of protecting such rights in court. Thus, a juvenile is a full participant in civil actions, and has the possibility to use their procedural rights provided by the law.

According to current legislation, minor children do not have civil procedural legal ability and that is why their rights are protected only by legal representatives in court. However, this does not divest minor children of civil procedural legal capacity that predetermines their scope of rights under articles 27 and 27-1 of the CPCU (an example of their practical realization is contained in the above-mentioned case of the Court of Chudniv).

So, minor children and juveniles are the specific subjects of civil procedural relationships because, on the one hand, the provisions of the civil procedure law are applied to them as people participating in a case or as other participants in a trial (when they act as witnesses) and, on the other hand, the court must consider the priority of the interests of these categories of people and on that basis make decisions on the need to involve a legal representative or to replace them.

In order to obtain the opportunity of active participation in proceedings that facilitate the fuller realization of the right of defence, a minor child or a juvenile should act as a full participant in civil proceedings vested with the

relevant procedural rights and responsibilities to protect their rights within the legal ability. □

References

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [The Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989] (1991), *Відомості Верховної Ради України* 13, р. 145.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. [The Constitution of Ukraine, 28 June 1996] (1996), *Відомості Верховної Ради України*, 30, р. 141.
3. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. [The Family Code of Ukraine, 10 January 2002] (2008). Київ: Парлам. вид-во.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. [The Civil Code of Ukraine, 16 January 2003] (2003), *Відомості Верховної Ради України* 40, р. 356.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. [The Civil Procedure Code of Ukraine, 18 March 2004] (2004), *Відомості Верховної Ради України* 40-41, 42, р. 492.
6. Ухвала Чуднівського районного суду Житомирської області у справі № 22-ц-2013/10р від 15 травня 2010 р. [The Ruling of the Chudniv District Court of Zhytomyr region in the case № 22-ц-2013/10р, 15 May 2010].
7. *Faddeeva T.* (1976) *Проблеми семейного права* [Problems of the family law]. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та.
8. *Fedulova S.* (2007) 'Субъекты гражданского процесса: понятие и виды' [Subjects of civil proceedings: notion and kinds], *Вестник Московского университета* 4:43–56.
9. *Ionova D.* (2009) *Гражданская процессуальная дееспособность: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15* [The civil procedural legal ability: Dissertation abstract for the Ph.D. in Law, specialty: 12.00.15]. Москва.
10. *Kondratieva L.* (2006) *Судовий захист неповнолітніх осіб у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03* [The judicial defence of juveniles in the civil proceedings in Ukraine: Dissertation abstract for the Ph.D. in Law, specialty: 12.00.03]. Київ.
11. *Romovska Z.* (2003) *Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар* [The Family code of Ukraine: research and application commentary]. Київ: Видав. дім «Ін Юре».
12. *Sapeiko L.* (2010) 'Участь малолітніх та неповнолітніх осіб у цивільному процесі' [Participation of minor children and juveniles in civil proceedings], *Право і безпека* 1(33), <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soс_gum/pib/2010_1/PB-1/PB-1_35.pdf>